НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА РЕСПУБЛИКИ ТЫВА ИМ. А.С.ПУШКИНА

ШЫН

№ 36 (17680)

2009 чылдың апрель 7, вторник

Садар өртээ 4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ТЫВА. Өзүлдениң базымнары

ҮЛЕГЕРНИ ӨӨРЕНИП ШИҢГЭЭДИР

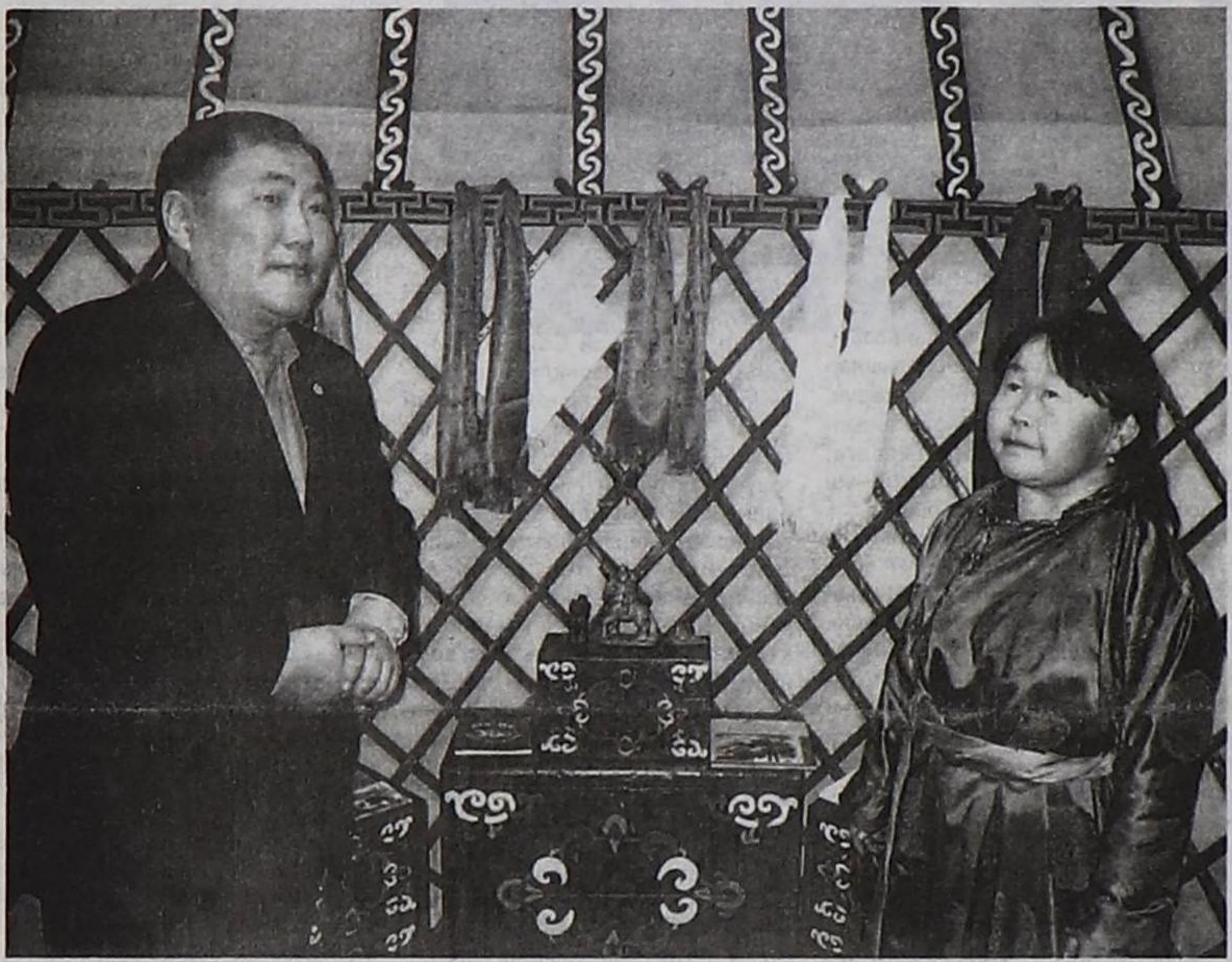

«Алдын дүлгүүржүгеш» уруглар садында тыва өгнүң эргелекчизи, кижизидикчи башкы Алимаа Куулар Чазак Даргазы Ш.Кара-оол-биле.

Эрткен неделяның апрель 2-де Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол болгаш республиканың шупту кожууннарының чагырыкчылары Таңды кожууннуң төвү Бай-Хаакка муниципалдыг тургузугларның чагырыкчылар чөвүлелиниң хуралын эрттирген.

Улуг үнүүшкүннүг хуралдың Таңдыга эрттирген чылдагааннарын кысказы-биле алыр болза, бо кожууннуң чагыргазы чурттакчы чонунуң сайгарлыкчы чоруунга бедик деңнелге деткимчени бээри, берге үениң аар салдарын чавырылдырып, ажыл чок болгаш кызырылдага таварышкан чонну ажылга хаара тудар талазы-биле кылып чорудуп турар хемчеглериниң дээштии, ниити күрүнениң кризиске удур хемчеглерниң программазы бо черде багай эвес күүсеттинип турары-биле үлегерлиг боол турар. Республиканың Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оол баштаан делегация таңдыжыларның эки түңнелдиг арга-дуржулгазын өөренип көөрү-биле кожуун төвү Бай-Хаак суурнуң иштинде шыырак деп санадып турар көдээ черде кезек сайгарлыкчыларның ажыл-херээн, ипотека-биле бажың-балгат алган аныяк ногаажы өг-бүлениң амыдырал-чуртталгазын, кожууннуң кол социал объектилеринге хамааржыр уруглар садының оран-савазын, школачыларның немелде өөредилге чери болур уругларның техниктиг станциязының ажыктыг ажылын кичээнгейлиг сонуургап, оларның ажылы болгаш амыдыралы-биле чоок танышканнар.

Ажыл-херекчи ужуражылгаларның чуруму-биле

Кожуун төвү тайга эдээ черде турар болганда, агаар-бойдус ол эртен сооксумаар болган. Чурум езугаар улуг аалчыларны уткуп турар таланың саналы-биле кожуун чагырыкчызы Сергей Ондар болгаш өске-даа харыысалгалыг даргалар Сосновка, Бай-Хаакче кирген оруктуң белдириниң кыдыында кылган чаа субурганның чанынга хүндүткелдиг аалчыларны уткуп алган. Кожууннуң чараш кыстары тыва езу-биле Чазак Даргазын болгаш өске-даа харыысалгалыг даргаларны ак-көк кадактар болгаш изиг сүттүг шай-биле уткаан.

Бүдүн хүннүң ажыл-чорудулгазының чурумун, планын сүмележип дугурушкаш, баштайында суурнуң эң шыырак дээн хууда ажыл-агыйлыг кижиниң ажылы-биле таныжып чоруптувус. Бодунуң ажыл-херээн 1992 чылдан эгелээн сайгарлыкчы, ыяш дилдирер пилораманың болгаш кожуунда чүък сөөртүлгезин хандырып турар ажыл-агыйларның ээзи Анатолий Журавскийниң ыяш белеткеп дилдирер оран-саваларлыг черинге четтивис. Шилгедек дурт-сынныг, овур-хевири шевергин, бодунуң амы-хууда шилип алган ажылын ыяк билир Анатолий Францевич Чазак Даргазы Шолбан Валерьевич Кара-оолду чылыы-биле уткуп, бодунуң ажыл-агыйының девискээринде турар ыяш дилдирип, чыскаап белеткээр оран-саваже чалап, ажылының дугайында Чазак Даргазынга чугаалап берди.

Планнарым хөй, ынчалза-даа ажылдаар күзелдиг кадрлар чедишпес-тир...

Бо ажыл-агыйда амгы үеде 5 ажылчын ажылдап турар. Чоокта чаа 2 ажылдакчы ажылын бодунуң күзели-биле каапкан. Пилораманың болгаш чүък сөөртүр ажыл-агыйга кожуун болгаш суму чагыргалары бүгү-ле бар деткимчелерни көргүзүп турар. Уттунмас үндүрүглер, эрге-чагырга органнарының талазындан улуг-даа кызагдаашкынтүрүдээшкин чок, амгы үеде хууда ажыл-агыйны калбартып, немелде оран-саваларга хамаарышкан айтырыгларны шиитпирлеп турарын сайгарлыкчы чугаалады. Ооң бүдүрүлгези кожууннуң хереглекчилер кооперациязының эрги оран-савазында турар болганда, бар улуг өрээлдерге, ажылчын цехтеринге немей белен ыяш продукциязын кургадыр, тускай борбактаар оцилиндровщик станок тургузар өрээлдерни тургузуп алыр дээрге, ук албан чери-биле октаттынган оран-саваны чиик өртекке

(Уланчызы 2-ги арында).

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРГАЗЫНЫҢ ЧАРЛЫЫ

«Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты А.В.Мамадаковка тыпсырының дугайында

Театр уран чүүлүнүң болгаш кино адырынга ачы-хавыязы дээш **«Тыва Республиканың алдарлыг артизи» хүндүлүг атты** Москва хоорайның А.Калягин аттыг театрының актеру **Амаду Васильевич Мамадаковка** тыпсыр.

Кызыл хоорай
2009 чылдың март 31 № 65

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Наадымга уткуштур

МАЛЧЫННЫҢ ХОМУДАЛЫ

Республиканың ат-сураглыг хойжуларының бирээзи, Ленин, Күш-ажылдың Кызыл Тук, Октябрь революциязы, «Хүндүлелдиң демдээ» ордениернiң база хөй санныг медальдарның, хүндүлүг бижиктериниң эдилекчизи, «ХХ чүс чылда Тываның алдарлыг кижилери» деп Күрүне номунда ады кирген, ниити күш-ажыл стажы 60 чыл ажыг, сезен хар чоокшулап орар Орус Сандыкчапович Намдалдың ханы хомудалын ооң чугаазы-биле номчукчуну таныштырып көрейн.

2007 чылда республика Наадымынга көдээниң дээре дээн ажылишчилерин илередип, оларны шаңнап-мактаарындан аңгыда, «Эң эки өг» деп көрүлдени база эрттирген. Мурнунда эки өг — тиилекчилеринге шаңнал кылдыр автомашиналарны азы хөй түңнүг акша-көпеекти берип турган. Малчын ол көрүлделерге доктаамал киржип, аңаа дыка-ла белеткенип, чыл бүрүзүнде чаа өгнү тудуп, ону чырык, чылыг, бүгү тала-биле таарымчалыг кылдыр дерир турган. 2007 чылда база чаа өгнү көрүлдеге киирген, ону комиссия кежигүннери кандыгдаа маргылдаа чокка эң эки өг деп үнелээш, шаңнал кылдыр телевизорну берген. Чана бергеш, телевизорну электри шугумунга кожарга, оозу ажылдавас, ооң пультузу четпес болган.

Бо телевизоруңар четче эвес, ажылдавас чүве-дир деп малчын чогуур дарга-бошкаларга чугаалап шаг болган. Ону кым-даа тоовас, херекке албаан. Чадап кааш, малчын ол телевизорну Көдээ ажыл-агыйы яамызынга дужаап бергеш, чок болза чаа телевизордан, чок болза ооң өртээн бээрин дилээн. Даргалар ону оожургадып, негелдени күүседирин аазааннар. Ынчалза-даа кандыг-даа түңнел чок болган. Малчын ону сүржүп Мөрен — Кызыл аразынга он ажыг катап чоруп, хөй чарыгдалдарны үндүрген.

Черле чүве бүтпес хире боорга, малчын Чазак Даргазының оралакчызы турган И.В.Чучевке хомудалбижикти киирип, боду-биле ужурашкан-даа. Дарга ыңай-бээр телефоннап, айтыышкыннар берип-даа турган ышкаш болган. Элээн үе эрткен, харыы ам-даа келбээн.

Ам канчаар боор, малчын Тыва Чазактың Даргазынче дилег-билдириишкин бижиир ужурга таварышкан. Ол Даргага четпээн хевирлиг, чүге дизе Чазактың чагаалар хүлээп алыр, оларны даңзылаар черинден чагааны Көдээ ажылагыйы яамызының сайыды В.И.Ендан дозуп аппарганы билдинген.

Ындыг болганда ол сайытка кирер дээш малчын база катап Кызылга келген. Ол сайытка ужуражып келгенин дыңнаткаш, приемнаяга манааш олурупкан. Дыка үр болганда, сайыт ийи кижи эдертип алган үнүп келгеш, бо даргалар сээң айтырыыңны шиитпирлээр болган дээш, ыңай-ла болган. Демги даргалар малчын-биле чугаалашпайн-даа бир-ле кабинетче киргеш, чиде бергеннер. Даргаларның ат-сывы-даа билдинмес.

Черле чедип келгеш, меңээ хамык чүвени чугаалап бээр боор деп бодал-биле малчын ооң соонда-даа 2-3 шак манаан. Оон харын бир ажылдакчызы келгеш, мээң-биле кады чоруул, банкыдан телевизоруң өртээн алырын кызыдып көрээли дээн. Ийи-даа черге барганнар, чүү-даа бүтпээн. Даргазы малчынны каапкаш чорупкан.

Соонда дыңналганы чүл дээрге демги ажылдавас телевизорну Эрзин чагыргазының көдээ ажылагый специализи Саара Дамдын ап алган болган. Малчын база аңаа барган. Телевизорну алыр деп келдим дээрге, оозу: «Ол ам-даа ремонтуда» — деп харыылаан. Ол телевизор ам-даа холга кирбээн.

Шак мындыг дорамчылалды, дүжүметсиг чорукту малчын кажан-даа көрүп чорбаан. Азарганчыг айтырыг шиитпирлеп шыдавас сайыттың, өске даргаларның чөгенчиин, чаржынчыын, оларның черле арын-нүүрү, ээ-харыысалгазы бар ирги бе деп, малчын хомудап орар.

Республика Наадымнарынга эң эки өглер көрүлдезин эрттирерин малчын эки-дир деп бодалдыг. Ынчалза-даа көрүлдениң негелдезин, шаңнал-макталын малчыннарга баш удур дыңнадып чедирери болдунмайн турар. Ырак кожууннардан Кызылга өглер эккеп тигери ындыг-ла амыр эвес. 2007 чылда чаа өг тударынга малчын 70 муң рубль ажыг, а ону аай-дедир көжүреринге, шаңналын сүржүп каш катап чорууррунга 90 муң чыгыы рубльди чарыгдаан.

Мындыг багай, өөдежок таварылга өскелерге таварышпазын деп идегел-биле бо чагааны солунга парлаарын диледим.

С.КЫРГЫС.

Мөрен суур.

ҮЛЕГЕРНИ ӨӨРЕНИП ШИҢГЭЭДИР

(Уланчызы. Эгези 1-ги арында).

садарын дугуржуп чадап турарын ол демдегледи.

Чаа кескен өл чудуктарны янзы-бүрү брустарга, манзаларга узун дургаар хирээлеп дилдиргеш, чиик өртекке чагыг киирген садып алыкчыларның бажыңнарынга чедирип бээри-биле суурда 3 пилорама бар-даа болза, чурттакчы чон колдуунда Анатолий Францевичиниң дилдирген ыяштарын садып алыр боор турар, чүге дизе ооң бүдүрген продукциязының шынары аажок бедик деңнелде. Ыяш садып алыр күзелдиг кижилерниң оочурун бир ай бурунгаар бижээн, ынчангаш кылыр ажыл бажын ажыр, бүдүрүлгениң хериминиң иштинде 200 ажыг кубометр чудук ыяштарны долдур чыып каан. Чазак Даргазы хууда сайгарлыкчыга чиик өртекке ыяш борбактаар станок-биле хандырарын аазааш, биче болгаш ортумак бүдүрүлгелерге күрүне янзы-бүрү чиигелделиг деткимчелерни берип турарын чугаалаан. Чижээ, федералдыг төптен "Көдээниң социал хөгжүлдези" программа-биле көдээде чурттап турар дайын-чаага киришкен хамаатыларга, эртем-мергежилдиг аныяк өг-бүлелерге, инвалидтерге күрүне бажың-балгат тудуп алырынга эвээш эвес түңнүг тускай акша-хөреңгини берип турар болгаш ол акша-биле бүдүрген продукцияның чартыы шак мындыг бүдүрүлгелерге баар. Чүге дизе тудуг материалдарынга ажыглаар ыяштарны арга участоктарындан садып, оларны кескеш, дилдиргеш, чурттакчыларга сатканы дээш ол акшаларның хуулары сайгарлыкчыга баар. Бо схемада орулга черле бар деп чүвени Анатолий Францевич чөпсүнүп, ол дуржулганы өөренип көөрүн Чазак Даргазынга аазаан. Бүдүрүлгениң бо үеде бергедежип турар айтырыы ажылдаар күзелдиг, кызымак кадрларның чедишпези боор турар. "Ажылчын кижи чурумнуг-на боор болза, акша-шалыңны доктаамал алыр, ынчалза-даа каш хонук, каш ай ажылдааш-ла, арага-дары ижиптер, ооң уржуундан ажыл шагын үзер боор-дур, ынчангаш үндүрүптер-дир мен" — деп, ол чугаалады.

Бо чылын улуг дүжүттүг алыр сорулга бар

5 ажы-төлдүг аныяк өг-бүле боор чурттап чоруур Долаана болгаш Мерген Доңгактарның бажыңынга база аалдап четтивис. Картофель тарыыр улуг шөлдүг, элээн хөй санныг кат-чимис аймаандан ранеткаларлыг, малиналарлыг, огород тарыыр участоктуг чер бажыңны олар 2 чыл бурунгаар ипотека-биле алганнар. Эрес-шудургу өг-бүле часкы тарылга ажылдарын кылып эгелей берген болгаш довурак-доозунга херек инек өдээн чемишчидилге кылдыр чажып, огород тарыыр чалдарын белеткеп алган, кыжын улуг чүък машиназын тургузар гаражының тудуун доозуп турар, ооң фундаментизин кылыры-биле немей цементини садып алыр деп турар болду. Бажың иштинде чаш өзүмнери бакылап келген хааржактарын шору чылый бээрге, теплицазынга суп каар, а кажан чылый бээрге, ажык черге тарыыр, ынчан огород суггарар, чашпан аштаар, хөрзүнүн болбаазырадыр дээн хевирлиг чымыштыг ажылагый эгелээр дээрзи билдингир.

«Солнышко» садыында

Чоокта чаа туттунган сайгарлыкчы хамааты Нина Пискунованың "Солнышко" аттыг садыы "Бай-Хаак хлеб" ажык акционерлиг ниитилелге хамааржыр. Ниитилел бодунуң далган дээрбелээр, макарон кылыглары бүдүрер цехтиг, хлеб быжырар пекарнялыг. Баартактарда делгеп каан барааннарның өртектери найысылалдан улуг дыка ылгал чок-даа болза, ында чүзүн-баазын сорттарның, хевир-хемчээли улуг-биче хлеб аймааның, булочкаларның элбээ келген аалчыларны кайгаткан. Бистиң кол чемивис болур хлеб 9 янзы хевирлиг, оларның өртээ 14 рубльден өрү болду. Кукурузадан, кызыл-тастан кылган хлеб, "Сельский", "Чиабата", "Француз багет", "Женеваның багеди", "Пшеничный", "Украинский" дээш, кандыг хлебтерни чок дээрил, ону шенеп чиксээн садып алыр күзелдиг чон үзүлбес дээрзин караавыс-биле көрдүвүс. Садыгның бир чартыында идик-хеп аймаа долдур. Тускай эртемниг менеджер, маркетологтарның ачызы-биле соңгаар хоорайлардан идик-хеп даараар завод, фабрикалар-биле дорт харылзаалыг, оон бээр сөөртүп эккеп садар дуржулганың мында хөгжээни көскү.

Уругларның сонуургалын оттурган делегей

Бүдүн республика хамаанчок, Россияда безин ат-сураа-биле алдаржаан кожууннуң Уругларның техниктиг станциязынга база аалдап кирер аас-кежиктиг болдувус. Шаг-төөгүден бээр уругларның сонуургалын оттурган, тоолда ышкаш, уран-шеверлер ораны деп чүвени аалдап келген кижи бүрүзү бүзүреп, маңаа мага ханып, уругларның боттарының холдары-биле кылган чүүлдерин чарашсынып, чаптап, садып-даа ап турдулар. Кыс уругларның дааран, сиилбээн, чураан, хол-биле дойну тудуп, хевирлеп, каастап каан дүрзүлер полкаларда дыка хөй болду. Оолдарның чазаныр өрээлинде ыяштан кылган кухня херекселдери, хээлээн, кескен, оюп тургаш өрттеткен… дээш, оон-даа өске кылыглары өрээл долдур. Янзы-бүрү өңнерлиг сугга эжиндирер хемелер, корабльдер, агаарга ужар самолеттар, планерлерниң дугайында чугаалаан-даа херээ чок. Орус, тыва чоннуң, электри-биле ажылдаар гитаралар, үрер, тыртар, эдер дээш, өске-даа янзылыг хөгжүм херекселдерин кылган экспонаттарны хана долдур аскылап каан.

Даштын херим иштинде оолдарның кылган мини-тракторун, чүък сөөртүр бичежек машиназын, үш дугуйлуг мотоциклин аалчылар улуг сонуургал-биле топтап көрүп, ол-бо чүүлдерниң канчаар ажылдаарының дугайында айтырарга, оолдар ону ажылдаткаш, ийи-үш долганып, келген аалчыларга бараалгадып турдулар. Ниитизи-биле мында 17 бөлгүмнерге 347 уруг хаара туттунганын станцияның директору Павел Владимирович Реун чугаалады. Эрткен чылын 43 уруг Россия чергелиг маргылдааларга киришкен, тиилекчи черлерни алган. Оларның аразында 14 өөреникчи 2008 чылда кожуун чагырыкчызының грантызын база алган. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол кижизидикчи директорнуң, уругларның башкыларын мактап, оларга чоргаарланып, езулуг шевер кижилерниң «алдын холдарын» тудуп, буянныг ажыл-ижинге чедиишкиннерин күзээн.

Тоол оранынче "Алдын дүлгүүржүгеш"

Даштындан көөрге, кончуг улуг оран-савалыг, херим иштинде адаиелерниң болгаш кижизидикчи башкыларның холдары-биле кылган уругларның ойнаар кайгамчык чараш хоорайжыгажы кирип келген кижиниң кичээнгейин дораан хаара тырта бээр. Иштинче кире бээрге, уругларның удуп, дыштаныр үези болганындан бөлүктерниң өрээлдери шыпшың, чаштар удуп чыдар болдулар. Тоолда ышкаш ясли-садтың каас-чараш кылдыр дерээн өрээлдериниң хөйүн канчаар! Спортзал, танцы залы, тускай эм оъттардан кылган амданныг суксуннарлыг фитобар, дириг-булуңда хөй-хөй балыктарлыг аквариумнар, куштарлыг клеткалар, чарааченен, языты-мелегей, морская свинкалыг мини-зоопарк, кышкы сад өрээлинде фонтан иштинде сугда эштип турар кончуг улуг дириг балыктыг, шуралгактыг, ханаларында, дээвииринде туттунуп үнер ногаан үнүштер, чечектер бүргээн улуг өрээл, тыва өг болгаш шаанда орус чоннуң бажыңы — изба — ышкаш кылган хевирлиг өрээлдерни эргип кезиирге, чаш кижиге хамаанчок, бо улуг кижилерниң безин сагыш-сеткилин дүвүредип, улгады берген кижиге безин чашкы шаанче эглип келген ышкаш сагындырар боор чорду. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол бо бүгү тоол оранын мага хандыр көргеш, Кызыл хоорайның чагырыкчызы Владислав Ховалыгга найысылалдың шупту ясли-садтарының удуртукчуларын маңаа эккеп, бо уруглар садының арга-дуржулгазын өөренип көөрүн сүмелээн.

Төпте — "Аңгыр" шивээзи

Бо суурда чурттап-амыдырап чоруур сайгарлыкчы өг-бүле Владимир, Шончалай Сояннарның 1 чыл бурунгаар чээлилерниң дузазы-биле шивээ хевирлиг кылган онзагай чараш ийи каът садыг бажыңы Бай-Хаактың дап-дал төвүнде туттунган. Мында аъш-чем, идик-хеп садыындан аңгыда, баш таарар чер, херээжен чонга белек болган фитнесс-төп, ресторан, кафе угланыышкынныг ажыл-агыйы хайныгып турар. Ресторан, кафеде дуржулгалыг поварлар боттарының билиин бедидер курстарны соңгаар улуг хоорайларга эртип, аалдап келген делегацияны амданныг, чаагай, хоолулуг чемнер-биле тоттур чемгерген. Шынап-ла, кафе ажылдакчыларының кылган аъш-чеминиң дээжизи хоорайның кафе, рестораннарындан дудак чок амданныг, харын-даа оон-даа артык чаагай болганын келген даргалар демдеглеп, оларны мактап, амданныг, чаагай чем дээш кафениң шеф-поварынга, официантыларынга четтиргенин илереткеннер.

Ажыл чок кижилерге — деткимче

Таңды кожууннуң Чонну ажылга хаара тудар төвүнүң директору Урана Нурзаттың чугаазы-биле алырга, албан чери чаа оран-савага чоокта чаа чединген. Эрги бажыңның даштыкы хевирин чараштыр кылгаш, иштинге евросептелге чоруткаш, чаа дериг-херекселдер-биле дерээн.

Эрткен чылга көөрде, ажыл чок кижилерниң саны өскен, чүге дизе "Сосновка" ажыл-агыйының сандараанындан ажыл чок арткан кижилер хөйү-биле немешкен боор турар. 2009 чылдың бирги кварталында 720 кижи ажыл сураглап, ажыл чок кижилерниң даңзызынче аттарын киир бижидип алган. Албанның кылып турар ажылының кол угланыышкыны – ажыл чок кижилерни ажыл-биле хандырары, оларга социал адаптацияны немелде мергежилдерге өөредири, психологтуг дузаны кадары, түр када кылыр хөй-ниити ажылдарга чонну хаара тудары болур. Ол бүгүнү харыылаар ужурлуг албан бодунуң хүлээлгезин төлептии-биле күүседип турарын Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол көрүп танышкаш, албанның ажылдакчыларынга чедиишкиннерни, үре-түңнелдиг ажылдаарын күзээн.

Таңдының үлегерин өөренип көөрүн кыйгырган

Хүн чурумунуң аайы-биле кожууннуң чагырга чериниң хуралдаар залынга бүгү Тываның муниципалдыг тургузугларның чагырыкчылары келген улуг хуралынга ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол Таңды кожууннуң үлегерин өөренип көөрүн кыйгырган. Кризиске удур кылып чорудар ажыл-херектерни эрттиреерде, херек болза, чагырыкчы кижи элээн шыңгыы болгаш негелделиг ажылдаары күзенчиг. Кол-ла чүве — чурттакчы кижилерниң "үе бергедир" дээш олутпайлаарын шегледип, чоннуң сайгарлыкчы чоруун оттуруп, оларга чиигелделерни тургузуп, шаа-биле деткиир болза, хыын тыптар кижилер кандыг-даа кризис үезинде эде-хере тырттынып, бажын өрү көдүре бээр. Бут кырынга туруп алырынга деткимчени бээрин бергеш, оон улай шаптык катпас болза эки дээрзин ТР-ниң Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол чыылган даргаларга чугаалаан.

Кожууннарның чагырыкчыларындан бүгү муниципалдыг тус черлерниң балансызында турар янзы-бүрү каттышкан күрүне бүдүрүлгелеринге күрүнениң бо-ла эрттирер тендер садыглаашкыннарының дугайында ыяап-ла эрте чарлап, шупту киржикчилерни эптиг-чөптүг болгаш маргылдаалыг байдалга садыглажып эрттирериниң дугайында санал кирген. База ол ышкаш хуу малдыг малчыннарга кыштагны, а ол дээрге база хөгжүлдениң бир базымы-дыр, тудуп алырынга халас деткимчени азы болза узун хуусаалыг, чиигелделиг чээлилерни бээр дуржулганы тургузар үе келгенин хуралдың киржикчилери демдеглээн.

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

Анатолий Журавский Чазак Даргазы Ш.Кара-оолдуң деткимчелиг саналын өөренип көөрүн аазаан.

Оолдарның холу-биле кылган мини-трактор чанында.

Наркотиктерге удур хемчеглер чорудар комиссияда

СУРТААЛ АЖЫЛЫН КҮШТЕЛДИРЕР ХЕМЧЕГЛЕР ЭГЕЛЭЭН

Тыва Республиканың Чазаанда Наркотиктерге удур дээштиг хемчеглер чорудар комиссияның ээлчеглиг хуралы март 30-де болган. Аңаа республиканың Чазааның, эрге-чагырганың харыысалгалыг даргалары, Тывада федералдыг кол инспектор Александр Попов, Россия Федерациязының Наркотиктерниң хоойлуга дүүшпес эргилдезин хайгаараар албанның удуртукчузу полковник Александр Светличный, Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының, Күш-ажыл болгаш социал политиказының, Культура болгаш информация политиказының, Көдээ ажыл-агыйболгаш аъш-чем яамылары, ИХЯ-ның, шүүгү, прокуратура, каайлы, шииткелди күүседир эргелелдиң болгаш өске-даа күүсекчи органнарның, ведомстволарның, албаннарның төлээлери киришкен.

Хуралдың хүн чурумунуң кол айтырыы — Тыва Республиканың девискээринге наркоманияга болгаш наркотиктер-биле холбашкан кем-херектерге удур медээ болгаш пропаганда хандырылгазын чорудары база республиканың солун-сеткүүлдеринге, радио-телевидениеге наркоманияга удур социал рекламаларны парлап, радио-теледамчыдылгалар үезинде ону шынарлыг болгаш дээштиг кылдыр чонга көргүзүп, ооң күжүн ханыладып нептередир, улуг суртаал ажылын чорудар сонуургалдыг яамыларның, ведомство болгаш албаннарның күжүн мөөңнээри. Ол чугула хемчеглерни массалыы-биле канчаар организастаарын база ол ышкаш амгы үеде аныяктар болгаш элээдилер аразында калбаа-биле тарап турар интернет курлавырларынга республиканың Наркотиктерге удур хемчеглер чорудар комиссиязының ажылын чырыдар тускай сайтыны ажыдары болган. Ол ышкаш база бир улуг дүвүрелди болдуруп турар айтырыг — республиканың девискээринге бо чылын үнер чыдыг чашпан - конопляны узуткаар хемчеглерни өй-шаанда болгаш чогумчалыы-биле организастаары дээш бо нарын темага хамаарышкан оон-даа өске шиитпирлээр чугула айтырыгларны чугаалашкан.

Конопля чашпанны узуткаар талазы-биле 2009 чылда ТР-ниң Чазаа 20800 муң рубльди үндүрер, а Көдээ ажыл-агыйболгаш аъш-чем яамызы чашпан үнген кожууннарның тускай санап каан чарыгдалдар сметаларын тургузар. Конопля үнген улуг плантацияларның космостан тырттырган тодаргай карталарының бары, шак ол хемчеглерге элээн хөй акша-хөреңгини Чазак аңгылап каан болганда, демисел мурнуку чылдарга көөрде, элээн шыырак байдалга эртер дээрзи билдингир. Чыдыг чашпанның хөйү-биле үнген шөлдерлиг кожууннарның сумулары Көдээ ажыл-агыйй, Кадык камгалал яамыларынче тодаргай сан-чурагайлыг чагыгларны киирерге, ол акша-хөреңгини муниципалдыг тургузугларга аңгылааш, оларның ап чоруткан хемчеглериниң шынарын шыңгыы хынаар. Ында кывар-чаар материалдар, артык кезектер, чашпан узуткаар ажылдарга киришкен трактористерге шалың төлевирлери дээш, оон-даа өске чарыгдалдар кирген боор турар.

Наркотиктерге удур демисел чорудар албанның дыңнадыы-биле алырга, кадык-чаагай амыдыралды аныяк-өскенге суртаалдаан материалдар бар-даа болза, аныяктарның наркоманияга удур шыңгыы: "Чок!" дээн ойталаашкынын, билиишкинин оттурган, ону быжыглаан рекламалар шуут чок, а республиканың солуннарында, радио, телевидениезинде аңаа хамаарышкан материалдар көңгүс эвээш боор турар. Бар-даа болза, оларның хөй кезии ында-мында каш-чеже хире деңзилиг чашпан белеткээн, шыгжаан, саткан кижилер туттурган дээр медээлер боор турары чажыт эвес. Наркотиктерниң кадыкшылга хоразын, ниитилелге айыылдыын суртаалдаан социал рекламалар чогу берге байдалды оон-даа артык өөскүдүп турар. Наркотиктерге удур дээштиг суртаал ажыглаан демисел Сибирьниң өске регионнарында кончуг эки түңнелдерлиг. Оларның бюджеттери бай-шыырак болганда, тус черлерниң чазак-чагыргалары ынаар хөй түңнүг акша-хөреңгини харамнанмайн киирип турарындан ол бүгү ажылдың ажыы, дээштии база көскү. Черчерлерде наркобайдалды хайгаараар албаннарның тускай парлап, чураан плакаттарны, тырттырган видеороликтерни бистиң медээ, парлалга чепсектеринге халаска чырыдары арай-ла нарын боор турарын ук албанның парлалга секретары, улуг лейтенант Елена Светличная чыылган даргаларга дыңнаткан. Сайгарылгалыг үеде солуннарда бир дөрбелчин сантиметр шөлдүң, телевидениеде бир минутаның өртээ элээн аар болганда, республиканың Чазаа төп солуннарга, күрүнениң телерадиокомпаниязынга халас курлавырларны – шөлдерни, үени — аңгылап бээрин дааскан. Чижээ, "Шын", "Тувинская правда" солунга бир айда бир аманың дөрттүң бир кезээнге наркоманияга удур социал рекламаны парлаарын редакциялар тус-тузунда хүлээнип алганнар. Кайы үеде болгаш кандыг хевирлиг рекламаны салырын бо ажылга дорт киржип турар яамылар боттары оларны бээр. Неделя санында үнер "Информ-плюс" солун бир айда бир аманы бээрин хүлээнип алган. Ол ышкаш телевизорга ийи-беш-ле секунда иштинде көргүзер шак ындыг рекламалар кижилерниң угаан-сарыылынга база кончуг дээштиг болгаш оларның мээмеделин өскертиптер аргалыг дээрзин психолог эртемденнерниң бадыткаан шинчилелдерин ажыглаар болза эки деп чүүлдү хуралдың киржикчилери чөпсүнүп, аныяк-өскенниң чараш, кадык-чаагай чуртталгаже чүткүлүн амыдыралга боттандырарын бо профилактиктиг хемчеглерден эгелээрин шиитпирлээннер.

Улуг суртаал ажылынга республиканың билдингир даргаларын, спортчуларын, артистерин, эмчилерин, эртемденнерин болгаш чогаадыкчы кижилерни база хаара тудар саналга хуралдың киржикчилери каттышканнар.

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Шалыпчы ай чоруп тур

ХООРАЙЫВЫС НОГААН БОЛЗУН

Частың башкы чылыы-биле чергелештир хоорайывысты чараш, арыг-силиг кылдыр хуулдуруп, ону ногаанчыдар сорулга-биле Кызыл хоорай чагыргазы бүгү кызылчыларга болгаш ажылчы коллективтерге шалыпчы айны чарлаан.

Кузурум боктуң коргунчуун.

Чарлаттынган айның дургузунда хөй-ниитиниң киржилгези-биле хоорайның кудумчуларын, парктарны, бульварларны, сесерликтерни болгаш чер бүрүде мөөңнели берген чыдар бок-кузуруумну арыглап-аштаар. Төп кудумчуларга, хоорайже кирер оруктар белдиринде тускайлаттынган төгерик черлерге чүзүн-баазын чечектерни олуртур, а май айда доңаттыг хүннер эрте бээрге, июньнуң эге хонуктарында 55 муң чечектер өзүмнерин олуртуру планнаттынган.

Эң-не кол болгаш хөй күш үнер чаагайжыдылга ажылдарын тускайлаттынган албан черлери боттарында хүлээнген. Ылаңгыя хуу чуртталга бажыңнарының чоогунда девискээрлерде 50 хире кезек улуг боктарны тускай техника-биле (бок чүдүрер, бок сөөртүр автомашиналар, ширбиир-аштаар К0-318-ПУМ маркалыг машиналар, автогрейдер болгаш өске-даа) аштаар. Ол колдуунда-ла хоорайның бок төгер полигонунче баар орукта Спутник чоогунда, Хербис дааның девискээринде, Доңмас-Сугнуң эриинде кезек черлерде боктар боор турар. Улуг тудуг болгаш транспорт организациялары-биле боктарны аштажыры-биле керээлерни чарган. «Чаагайжыдылга» МУБ-туң инспекторларны хуу чурттакчы бажыңнарны кезип, тайылбыр ажылын чорудуп эгелээн. Рабочая, Красноармейская, Ленин кудумчуларының чамдык чурттакчыларынга административтиг харыысалганы онаап, 500-тен 1000 рубль түңге торгаалдарны онааган.

Бир эвес эрткен чылдың шалыпчы айының түңнелдерин көөр чүве болза, 225 албан черлери болгаш бүдүрүлгелер күзүн эрттирген 10 субботникче үнүп, 90 муң 500 кубометр азы 95 млн.500 муң кил бокту аштап, бок төгер полигонга чедирген.

Ынчангаш бо чылын кызылчылар шупту субботниктерже үнеринге идегээр-дир бис. Хоорай чагыргазы апрель, май айларда полигонга бок төгерин халас кылдыр чарлааны чурттакчы чонга эптиг байдалды тургускан.

Ам хоорайның чамдык чурттакчыларының, хоорайда бок чүге хөйүл деп айтырыгга харыыларын дыңнап көрээлиңер.

Лариса Андалаева, Кызыл хоорай мэриязының Өөредилге, аныяктар политиказының талазы-биле департаментиниң даргазы:

— Хоорайның чурттакчы кижи бүрүзү субботникче албан үнүп, хоорайы арыг, чараш болзун дээш бодунуң хамааты хүлээлгезин күүседир болза, ындыг чүве турбас ийик.

Зоя Монгуш, эге класстар башкызы:

— Ооң ужуру – чурттакчы чоннуң кижизиттинмээнинде-дир. Мырыңай чаа мээң мурнумга аныяк оол мороженоезин төндүр чипкеш, саазынын кижи кылаштаар орукче октапты. Ону чүү деп тайылбырлаарыл?... Ынчангаш арыг-силиг болгаш эвилең-ээлдек чорук дугайында кичээлдерни, беседаларны уруглар садтарынга-ла эгелезе чогумчалыг деп санаар мен.

Тенгиз Монгуш, менеджер:

— Кызылда шупту черлерни хөмүр-даш-биле одап турар болгаш, ооң ыжы хоорай кырынга дүжүп, шупту черлерни хөөлеп турарында деп болур. Оон ыңай душкан-на черинге аштанып-чемненип, ооң богун турган-на черинге октаптар боорга, хоорай хирлиг кылдыр көстүп чыдары ол деп санаар мен.

Ачыты Дартай, ТКУ-нуң студентизи:

— Кудумчуда кылаштап чоруур чамдык кижилерден аңгыда, чамдык садыглар боттарының чоок-кавы девискээрин бокталдырып турар дээр мен. Ынчангаш хоорай бистиң ийиги бажыңывыстыр дээрзин кижи бүрүзүнге билиндирер болза эки деп бодаар мен. Бажыңывысты ынчаар чүдеретпес болгай бис. Ындыг болганда школаларга кижизидилгелиг кичээлдерни эрттирери чугула, а ада-иелер ажы-төлү-биле ол темага чугаалажырын үе негеп келген эвеспе?

Югайвида Витотоса, аштакчы:

— Тываның агаар-бойдузунда база чадавас. Салгын-хат хадып-ла турар, чаа-ла аштап каан девискээриңни бир көөрүңге оон-моон салбараңнадыр хадып эккелген боксак шыва ала берген чыдар. ПЭЖУ-2-ге 30 чыл аштакчылап келдим. Ам хуу ажылда ажылдай бергеш, хостуг апардым. А ПЭЖУ-га ажылдап турумда ат болган чүве болгай, шупту кижиниң богун аштап келир. Кым-бир кижи септеттинген, азы улуг септелге кылган болза, богун шуптузун контейнер чанынга азы подъезд эжииниң чанынга оваалап каар, ол кижини тыппайн барзыңза, ооң бүгү богун чааскан чүдүрүп, аштап кээр сен. Даргаларың богуң аштаваан сен дээш кончуур, шаңнал акшазын бо-ла казып кааптар. А ол бүгү дээш буруулуг чер «Чаагайжыдылга» чери болур. Хоорайывыс чүге хирлигил дизе, чүгле кижи бүрүзүнүң культуразындан хамааржыр деп харыылаар мен.

Айдыс СУНДУЙ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияны тургузарының дугайында

2007 чылдың декабрь 17-де №1071 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияны тургузар.

2. Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле ведомстволар аразында комиссияның составын бадылаар.

3. Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияның дугайында Дүрүмнү бадылаар.

4. Тыва Республиканың Чазааның 2006 чылдың февраль 16-да №130 «Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияны тургузарының дугайында» доктаалды күш чок деп санаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.Дамба-Хуурак.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 17-де №1071 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияның составы

С.И.Тен – Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы – Тыва Республиканың экономика сайыды, даргазы;

О.В.Доржу – Тыва Республиканың саңхөө сайыдының оралакчызы, дарганың оралакчызы;

А.А.Монгуш – Тыва Республиканың Саңхөө яамызының адырлар акшаландырыышкынының болгаш күрүне өрезиниң килдизиниң башкарыкчы специализи, секретары;

В.В.Исаков – «Тыва Республиканың улустуң банкызы» ААН АБ-ниң президентизи (дугуржулга езугаар);

В.Ш.Курамшин – Тыва Республиканың Иштики херектер талазы-биле яамызының экономиктиг кем-херек үүлгедиишкиннери-биле демисел талазы-биле эргелелдиң начальнигиниң хүлээлгезиниң күүседикчизи (дугуржулга езугаар);

Б.Д.Оюн – Тыва Республиканың экономика сайыдының оралакчызы;

С.С.Хертек – Тыва Республиканың Саңхөө яамызының юридиктиг килдизиниң начальниги;

Ю.П.Южаков – Россия Федерациязының Национал банкызының Тыва Республикада Национал банкызының даргазы (дугуржулга езугаар);

А.М.Юй – Тыва Республиканың Сайгарлыкчы чорук болгаш туризм талазы-биле агентилелиниң директору.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 17-де №1071 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияның дугайында ДҮРҮМ

I. Ниити чүүлдер

Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның чанында ведомстволар аразында комиссияны (моон ыңай – Ведомстволар аразында комиссия) өре хүлээлгелери, эде көрүлде болгаш өрени чок болдурарының, а ол ышкаш Тыва Республиканың республика бюджединден берген чээлилерни ажыктыг ажыглаарының ажылын организастаар сорулга-биле тургускан.

Ведомстволар аразында комиссия бодунуң ажыл-чорудулгазында Россия Федерациязының хоойлужудулгазын, Тыва Республиканың хоойлужудулгазын, бо Дүрүмнү удуртулга болдурар.

Ведомстволар аразында комиссияның хүлээп ап турары шиитпирлери Ведомстволар аразында комиссияның хуралдарында көрүп турары чээли алыкчыларының өрезин эде көөрүнүң талазы-биле ажылдарны чорударынга кол чүүлдер болур.

II. Ведомстволар аразында комиссияның ажыл-чорудулгазының эргелери болгаш кол угланыышкыннары

Ведомстволар аразында комиссия:

— ведомстволар аразында комиссияның ажыл-чорудулгазын боттандырарынга эргежок чугула документилерни болгаш материалдарны Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарындан, а ол ышкаш организас-хоойлу-дүрүмнүг хевиринден хамаарылга чокка бүдүрүлгелерден болгаш организациялардан негээр;

— Ведомстволар аразында комиссияның хуралдарынче күрүне эрге-чагыргазының органнарының албан-дужаалдыг кижилерин, хөй-нити каттыжыышкыннарының төлээлерин, а ол ышкаш экспертерни чалаар;

— харыылаар айтырыгларының талазы-биле күрүне эрге-чагыргазының органнары, Тыва Республиканың Саналга палатазы-биле кады ажылдаар эргелиг.

Ведомстволар аразында комиссияның төлээзи Тыва Республиканың Чазааның хуралдарынга Ведомстволар аразында комиссияның харыылаар айтырыгларының талазы-биле илеткелдиг азы эдеринчи илеткелдиг чүве чугаалаар эргелиг.

Ведомстволар аразында комиссияның ажыл-чорудулгазының кол угланыышкыннары:

— Ведомстволар аразында комиссияның хуралдарынга Тыва Республиканың иштики күрүне өрезин эгидериниң, чээлиге берген акшаларның ажыглалының болгаш Тыва Республиканың Чазааның хуралынче чогуур саналдарны киирериниң талазы-биле материалдарны баш удур көөрү;

— Тыва Республиканың республика бюджединден күрүнениң иштики чээли алыышкыннарының дугайында керээлерни күштүг кылдыр бадылаар ужурлуг материалдарны баш удур көөрү;

— Ведомстволар аразында комиссияның хуралдарынга ээлчеглиг саң-хөө чылында магадылалдарны бээриниң программаларының төлевилелдерин болгаш доозулган үеде берген магадылалдарның дугайында отчеттарны дыңнаары;

— Ведомстволар аразында комиссияның хуралдарынга чээли алыкчыларының чээлилерни үезинде эвес эгидип турарының барымдааларын көөрү болур.

III. Ведомстволар аразында комиссияның ажылын организастаары

Ведомстволар аразында комиссияның ажылын бо Дүрүмге дүүштүр организастаар.

Ведомстволар аразында комиссияның ажыл-чорудулгазының материал-техниктиг хандырылгазын Тыва Республиканың Саңхөө яамызы боттандырар.

Ведомстволар аразында комиссияның даргазы:

— комиссияның хуралын чыылдырар болгаш эрттирер;

— нити удуртулганы чорудар;

— комиссияның кежигүннериниң аразынга хүлээлгелерни хуваар;

— протоколга ат салыр.

Ведомстволар аразында комиссияның даргазының оралакчызы:

— комиссияның даргазы чок турда, ооң хүлээлгелерин күүседир;

— Ведомстволар аразында комиссияны күрүне эрге-чагыргазының органнарынга төлээлээр;

— Ведомстволар аразында комиссияның ажыл-чорудулгазының дугайында дыңнадыглар-биле Тыва Республиканың Чазааның хуралдарынга чүве чугаалаар.

Ведомстволар аразында комиссияның хуралдарын кварталда чаңгыс эвестен эвээш эвес катап чорудар.

Ведомстволар аразында комиссияның хуралының протоколун секретарь чорудар. Протоколга көрүп турары бүдүрүлгелерниң, организацияларның, оларның харыысалгалыг кижилериниң болгаш күүселдезиниң хуусааларының талазы-биле шиитпирлерни айтып бижиир.

Ведомстволар аразында комиссияның айтырыгларны көрүп турда алганы медээлерни чүгле медээлер, медээлежидилге болгаш медээлерниң камгалалының дугайында Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле көрдүнген чурум езугаар ажыглаан бооп болур.

Ведомстволар аразында комиссия бодунуң ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң дугайында Тыва Республиканың Чазаанга медээни бээр.

Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удур-дедир харылзаазының чурумунуң дугайында

2007 чылдың декабрь 29 №1104 Кызыл хоорай

Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынга Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээринге үре-түңнелдиг база шалыпкын чорукту хандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удур-дедир харылзаазының чурумунуң дугайында Дүрүмнү бадылаар (кошкан).

2. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының удуртукчулары кадрлар составын олар Москва хоорайже сургакчылап чорууурда удуртулга болдурары-биле бо доктаал-биле таныштырар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың декабрь 29-та №1104 доктаалы-биле бадылаан

Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удур-дедир харылзаазының чурумунуң дугайында Дүрүм

Бо Дүрүм Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының Москва хоорайже сургакчылап чоруткан удуртукчуларының болгаш өске-даа төлээлериниң Россия Федерациязының күүсекчи эрге-чагыргазының федералдыг органнарынга республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларын шиитпирлээри-биле Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери-биле удур-дедир харылзаазының чурумун доктаадып турар.

1. Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының Москва хоорайже сургакчылап чоруткан (моон ыңай – сургакчылап чорутканнар) удуртукчулары болгаш өске-даа төлээлери:

1.) Москва хоорайга чедип келгениниң дугайында Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээзинге, ол ажылда чок болза, Бүрүн эргелиг төлээниң оралакчыларынга боду дыңнадыр. Келген сорулгазын болгаш күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынга, Россия Федерациязының өске-даа ведомстволарынга шиитпирлээр ужурлуг айтырыгларын кысказы-биле тайылбырлаар;

2) Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээзиниң 2007 чылдың октябрь 17-де №8-рп «Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың яамыларынга болгаш ведомстволарынга Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чериниң харыысалгалыг ажылдакчыларын быжыглаарының дугайында» айтыышкынынга дүүштүр Бүрүн эргелиг төлээ чериниң күүсекчи эрге-чагырганың чогуур органнарынга быжыглаттынган ажылдакчылары-биле кады ажылдап тургаш, сургакчылаашкынының сорулгазы-биле холбашкан айтырыглар шиитпирлээшкинин боттандырар;

3) суракчылаашкын сорулгазы-биле холбашкан шиитпирлеттинмээн айтырыглар бар болза, оларны доктааткан хевирниң (кошкан) бижимел отчеттарынга ол айтырыгларның шиитпирлеттинмейн барганының чылдагаанын айтыр болгаш федералдыг эрге-чагырга органнарында күүсекчилерниң фамилиязын, албан-дужаалын, харылзажыр телефоннарын дыңнадыр болгаш эргежок чугула документилерниң хоолгаларын Бүрүн эргелиг төлээ чериниң Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының чогуур органын харыылап турар ажылдакчызынга эрге-чагырганың федералдыг органнарынга ол айтырыгларны улаштыр шиитпирлээри-биле дамчыдып бээр;

4) ажыл-албанның сургакчылаашкыны доостурга, Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ черинге оларның албан ажылының сорулгазының күүселдезиниң дугайында бижимел отчетту доктааткан хевирге дужаар болгаш сургакчылаашкынның түңнелдериниң дугайында Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээзинге, ол боду ажылда чок турган болза, ооң кайы-бир оралакчызынга илеткээр хүлээлгелиг.

Бижимел отчеттарны Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының чогуур органының Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ черинде турар дептеринге кожар.

2. Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чериниң Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының чогуур органнарынга быжыглаттынган ажылдакчылары Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының төлээлериниң Москва хоорайже сургакчылаашкынының сорулгалары-биле холбашкан айтырыглар шиитпирлээшкининге бүгү дузаны чедирер, бодунуң ажыл-чорудулгазын Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнары-биле демниг ажылдажылга үндезининге тургузар болгаш Тыва Республиканың Чазааның эрге-чагырганың федералдыг органнарынга шиитпирлеп турар айтырыгларының байдалы дээш хууда харыысалгалыг болур ужурлуг.

Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чериниң ажылдакчылары Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының федералдыг органнарже чоруткан документилерниң шалыпкын чедирилгезинге деткимче көргүзүп дузалажыр.

3. Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ черинге Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының орган бүрүзүнге белеткээн болгаш аңаа күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынче чоруткан ажылчын чагааларның, дугуржулгаларның болгаш өске-даа материалдарның хоолгаларын эрге-чагырганың федералдыг органнарының кураторларының фамилияларын болгаш харылзажыр телефоннарын айтып тургаш, кожа даараар тускай дептерге шыгжаттынар.

Сургакчылап келген кижи төлээзи болуп турар күүсекчи эрге-чагырга органының дептеринде бар документилер-биле таныжар

эргелиг.

4. Бүрүн эргелиг төлээ чериниң ажылдакчылары эргежок чугула апарган таварылгада күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынга бүзүреткен бижик-биле, ол ышкаш Чазак Даргазының, ооң оралакчыларының, Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээзиниң болгаш ооң оралакчыларының айтыышкыны-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының сонуургалдарын төлээлээр болгаш төлээлеп турар органнарының удуртукчуларынга күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынга шиитпирлеп турар айтырыглар байдалының дугайында медээлерни үезинде дыңнадыр, федералдыг органнарның Тыва Республиканың сонуургалдарын дээп турар хүлээп алдынган шиитпирлерниң күүселдезиниң мониторингизин чорудар.

5. Бүрүн эргелиг төлээ чериниң ажылдакчылары Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының оларның харыылап турары органнарның мурнундан айыттынган органнарның ажыл-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле чөвүлел хуралдарга, хуралдарга, конференцияларга, «төгерик столдарга» киржип болур болгаш ол ажылдарның түңнелдериниң талазы-биле ажылчын материалдарны (методические рекомендации, шиитпирлерниң төлевилелдери, аналитиктиг материалдар, илеткелдер, номчугаштар болгаш өске-даа чүүлдер) Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органынче үезинде чорудар ужурлуг.

6. Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээзи ай санында Тыва Республиканың Чазааның Даргазынга күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органнарынга Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң айтырыгларының шиитпирлээшкининиң талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагыргазының органнарының Москва хоорайже сургакчылаан төлээлери-биле кады кылган ажылының дугайында бижимел отчетту бээр.

Москва хоорайда Тыва Республиканың Бүрүн эргелиг төлээ чери биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органнарының удур-дедир харылзаазының чурумунуң дугайында Дүрүмге капсырылга

Албан ажылының даалгазын күүсеткениниң дугайында
ОТЧЕТ

Ф.А.А.____
Ведомство чери, албан-дужаалы, сорулгазы______________________
Келгениниң хүнү ____________ чорупканының хүнү _______________________

Хүнү	Федералдыг ведомство	Чугаалашкан айтырыглар даңзызы	Харыысалгалыг кижиниң долу ады, телефоннары	Чедип алган түңнелдери

Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин арендага бээриниң чурумунуң дугайында

2008 чылдың октябрь 4 № 576 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаа Россия Федерациязының Хамааты кодекизинге база Тыва Республиканың 2001 чылдың ноябрь 9-та «Тыва Республиканың күрүне өнчүзүн эргелеп-башкарарының дугайында» № 1143 хоойлузунга дүүштүр, Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр күрүнениң эт-хөреңгилерин ажыктыг башкарарын бедидип, ону ажыглаанындан орулганы көвүдедир сорулга-биле **доктаадыры болза:**

1. Киирип турар дараазында чүүлдерни:

Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин арендага бээриниң чурумунуң дугайында дүрүм;

Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң шимчевес объектилерин арендага алыры-биле керээни чарар эрге дээш садыглажыышкынны эрттирериниң чурумунуң дугайында дүрүм;

Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнүң объектилерин ажыглааны дээш аренда төлевириниң хемчээлин тургузарының чурумунуң дугайында дүрүм;

Организацияларда (албан черлеринде) оперативтиг эргелеп-башкарылга эргези-биле база Тыва Республиканың күрүне хөреңгизинге хамааржыр бүдүрүлгелерге ажыл-агый чорудар эргелиг быжыглаттынган шимчевес эт-хөреңгиниң аренда керээзиниң чижек хевирлерин бадылаар.

2. Тургузары:

а) Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр шимчевес эт-хөреңгини ажыглааны дээш 1 дөрбелчин метр кол чуртталга эвес шөлдүң чыл дургузунда аренда төлевири дээш эң кудуку хемчээли — 700 рубль;

б) аренда төлевириниң санаашкыны-биле 1 дөрбелчин метр тудугнуң баазалыг хемчээлиниң өртээ:

панельден туткан чуртталга бажыңы эвес тудугларның — 8470 рубль;

тууйбудан туткан чуртталга бажыңы эвес тудугларның — 7630 рубль;

ыяштан туткан чуртталга бажыңы эвес тудугларның – 5740 рубль;

3. Парлалга бажыңында солуннар болгаш журналдар редакцияларынга, «Новости Тувы» ном үндүрер черге административтиг бажыңда өрээлдерниң аренда төлевирин 800 рубльге, гаражты ажыглааны дээш — немелде үндүрүг төлевири чокка, 700 рубльге доктаадыр.

4. Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының талазы-биле яамыга:

— аренда керээлерин чарып тура, бо Чарлыкка даянып тургаш, аренда төлевириниң санаашкынын чорудар;

— Тыва Республиканың девискээринден дашкаар черде турар Тыва Республиканың эт-хөреңгизин ажыглааны дээш аренда төлевирин тургузарда, хамаарышпас өртек тургузукчузунуң чуртталга бажыңы эвес оран-саваларның рынок өртээнге дүүштүр тургускан өртек актызынга үндезилеп аренда төлевирин тургузар;

— үр хуусаада чардынган аренда талазы-биле керээлерниң аренда төлевириниң эде санаашкынын 2009 чылдың январь 1-ден эгелеп чорудар.

5. Күш чок деп санаар:

Тыва Республиканың Чазааның 2000 чылдың декабрь 29-та «Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр шимчевес эт-хөреңгини арендага дужаарының чурумунуң дугайында» № 1327 Чарлыының 1-ден 4 пунктуларын;

Тыва Республиканың Чазааның 2005 чылдың февраль 10-да «Тыва Республиканың өнчүзүнге хамааржыр шимчевес эт-хөреңгини ажыглааны дээш аренда төлевириниң хемчээлин тургузарының дугайында» № 118 чарлыының 1, 2, 4 пунктуларын;

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июнь 19-та «Тыва Республиканың күрүне өнчүзүнге хамааржыр шимчевес эт-хөреңгини ажыглааны дээш аренда төлевириниң хемчээлин тургузарының дугайында» № 666 чарлыының 1-ден 4, 6, 7 пунктуларын.

6. Бо доктаалдың күүселдезиниң талазы-биле хыналданы Тыва Республиканың Чазак Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде талазы-биле эргелелинге дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 13-те «2008 чылда Тыва Республиканың ажылдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирериниң дугайында» № 134 доктаалынга өскерилгелер кииреринин дугайында

2009 чылдың февраль 14 № 47 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың март 13-те «2008 чылда Тыва Республиканың ажылдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирериниң дугайында» №134 доктаалы-биле бадылаан 2008 чылда Тыва Республиканың ажылдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирериниң графигин барымдаалап капсырылгада эдилгелерге дүүштүр Тыва Республиканың Чазааның доктаалынга өскерилгени киирер.

2. Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың апрель 24-те «2008 чылда Тыва Республиканың ажылдап турар хамаатыларының немелде диспансеризациязын эрттирериниң дугайында» № 241 доктаалын күш чок деп санаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының 2009 чылда ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкынының дугайында

2009 чылдың февраль 14 № 48 Кызыл хоорай

2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Стратегиязын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының 2009 чылда ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкыны күш-ажыл рыногунда байдалды чогумчудары болур деп тодарадыр.

2. Тыва Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызының 2009 чылда ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкынын боттандырар талазы-биле хемчеглерниң планын бадылаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хүүракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының 2009 чылда ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкынының дугайында

2009 чылдың февраль 26 № 51 Кызыл хоорай

2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Стратегиязын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының мурнады боттандырар угланыышкынын Тыва Республиканың наркология албанын сайзырангайжыдары болур деп тодарадыр.

2. Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының 2009 чылда ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкынын боттандырар талазы-биле капсырган хемчеглерниң планын бадылаар.

3. Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4. Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П.Дамба-Хүүракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

2009 чылда Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкынының дугайында

2009 чылдың февраль 26 № 52 Кызыл хоорай

2020 чылга чедир үеде Тыва Республиканың социал-экономиктиг хөгжүлдезиниң Стратегиязын боттандырар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

1. Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказыны яамызының 2009 чылда мурнады боттандырар кол-кол угланыышкыннарын тодарадыры болза:

орус дылдың башкылаашкынын болгаш ооң ролюн бедидер;

тыва дылдың башкылаашкынын болгаш ооң ролюн бедидер;

2. 2009 чылда Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының яамызының ажыл-чорудулгазының мурнады боттандырар угланыышкынын боттандырар талазы-биле капсырган хемчеглерниң планын бадылаар.

3.Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарга парлаар.

4.Бо доктаалдың күүселдезиниң хыналдазын Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы А.П. Дамба-Хүүракка дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 31-де «Хоочураан аарыг кижилерге болгаш чамдык категорияның хамаатыларынга Тыва Республиканың республика акша-хөреңгизинден немелде эмнер хандырылгазының дугайында» № 335 доктаалынга өскерилгелер кииреринин дугайында

2009 чылдың февраль 28 № 61 Кызыл хоорай

1. Тыва Республика бюджединден эмнер алыр эргелиг хамаатыларга немелде эмнер хандырылгазын организастаар сорулга-биле Тыва Республиканың Чазааның **доктаадыры болза:**

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың май 31-де «Хоочураан аарыг кижилерге болгаш чамдык категорияның хамаатыларынга Тыва Республиканың республика акша-хөреңгизинден немелде эмнер хандырылгазының дугайында» №335 доктаалы-биле бадылаан амбулаторлуг эмнелгеде Тыва Республиканың республика бюджединден эмчилерниң рецептизи-биле халас эмнер алыр чурттакчы чоннуң даңзызын барымдаалап, чаа редакцияга капсырылгага дүүштүр өскерилгелерни киирер.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

2008 чылда эртем болгаш техника талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарының лауреаттарының даңзызын бадылаар дугайында

2009 чылдың февраль 6 № 32 Кызыл хоорай

2006 чылдың апрель 11-де № 458 «Эртем болгаш техника талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарының лауреаттарының даңзызын бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалын күүседири-биле Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ болза:**

1. 2008 чылда эртем болгаш техника талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарының лауреаттарының киирип турар даңзызын бадылаар.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

3. Бо доктаалдың күүселдези дээш контрольду Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамызынга дагзыр.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың февраль 6-да № 32 доктаалы-биле бадылаан

2008 чылда эртем болгаш техника талазы-биле Тыва Республиканың Чазааның Даргазының шаңналдарының лауреаттарының ДАҢЗЫЗЫ

1. Монгуш Доруг-оол Алдын-оолович, филология эртемнериниң кандидады, Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң дыл секторунуң башкарыкчы эртем ажылдакчызы

Тыва дылдың тайылбырлыг словарының I тому (А-Й), Новосибирск хоорай, Наука, 2003 чыл, 120,0 муң рубль.

2. Ондар Биченмаа Кыргысовна, филология эртемнериниң кандидады, Тываның күрүне университединиң орус дыл кафедразының доцентизи

Бөлүк эртем ажылдары:

Тываның топонимика словары, 2-ги үндүрүлге, Кызыл хоорай, Тываның ном үндүрер чери, 2007 чыл.

«Тываның топонимиказы: айтырыглары, дилээшкиннери, шиитпирлери. Дээди өөредилге черлеринге болгаш школаларга орус дылды башкылаарының нарын айтырыглары» деп монографтыг чыынды, Кызыл хоорай, ТывКУ-нуң редакциялыг үндүрүлге килдизи, 2008 чыл.

60,0 муң рубль.

3. Чысыма Роза Байындыевна, биология эртемнериниң доктору, Россия Академиязының Көдээ ажыл-агый эртеминиң Сибирь салбырының Тывада көдээ ажыл-агыйының эртем-шинчилел институдунуң директору

«Тываның сарлыының генофондузу: камгалалы болгаш чөптүг ажыглалы» деп эртем монографиязы, Россияның көдээ ажыл-агый академиязы, Тываның көдээ ажыл-агыйының эртем-шинчилел институдунуң Сибирьде салбыры, Новосибирск хоорай, 2008 чыл.

60,0 муң рубль.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июнь 21-де № 686 «Тыва Республиканың күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң саң-хөө-ажыл-агый ажыл-чорудулгазын сайгарып көөр талазы-биле баланс комиссиязын тургузарының дугайында» доктаалынга өскерилгелер кииреринiң дугайында

2009 чылдың февраль 27 № 54 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ болза:**

1. 2007 чылдың июнь 21-де № 686 «Тыва Республиканың күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң саң-хөө-ажыл-агый ажыл-чорудулгазын сайгарып көөр талазы-биле баланс комиссиязын тургузарының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

а) дараазында утказыг 3-кү пунктуну немээр:

«3. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар»;

б) Тыва Республиканың күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгелериниң саң-хөө-ажыл-агый ажыл-чорудулгазын сайгарып көөр талазы-биле баланс комиссиязының составынга (моон ыңай – баланс комиссиязының составы дээн) «У.А.Ондар – Тыва Республиканың чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының сайыдының оралакчызы» деп одуругга «, даргазы» деп сөстү немээр;

в) баланс комиссиязының составынга дараазында кижилерни киирер:

А.К. Ооржакты –Тыва Республиканың Чер болгаш эт-хөреңги хамаарылгаларының яамызының килдис эргелекчизи, харыысалгалыг секретары кылдыр томуйлаар;

А.В. Донгакты – Тыва Республиканың Экономика яамызының кол специализи;

А.О. Кууларны – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының комплекстиг социал-экономиктиг хөгжүлде эргелелиниң килдис начальниги;

г) баланс комиссиязының составындан В.Т. Ховалыгны, А.Д. Хайжокту, Б.Д. Оюнну үндүрер.

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы С.ТЕН.

Тыва Республиканың Чазааның чанында шажынчы каттыжыышкыннар айтырыгларының талазы-биле комиссияның составынга өскерилгелер кииреринiң дугайында

2009 чылдың февраль 12 № 44 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ болза:**

1. 2007 чылдың октябрь 26-да № 968 «Тыва Республиканың Чазааның чанында шажынчы каттыжыышкыннар айтырыгларының талазы-биле комиссияны тургузарының болгаш ооң составын база дүрүмүн бадылаарының дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылааны Тыва Республиканың Чазааның чанында шажынчы каттыжыышкыннар айтырыгларының талазы-биле комиссияның составынга, ону капсырылга кылдыр чаа эдилге-биле биживишаан, өскерилгени киирер:

2. Бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тыва Республиканың Чазааның 2009 чылдың февраль 12-де № 44 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Чазааның чанында шажынчы каттыжыышкыннар айтырыгларының талазы-биле комиссияның СОСТАВЫ

А.П. Дамба-Хуурак – Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, даргазы;

К.А. Бичелдей – Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң директору, дарганың оралакчызы;

В.С. Чигжит – Тыва Республиканың культура болгаш информастыг политика сайыдының оралакчызы;

М.Д. Ооржак – Тыва Республиканың Чазааның Даргазының чөвүлекчизи, харыысалгалыг секретарь;

С.М. Биче-оол – Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң улуг эртем ажылдакчызы;

А.Ш. Бодур-Ооржак – Тыва Республиканың кадык камгалал сайыдының оралакчызы;

М.В. Бондаренко – Россия Федерациязының Федералдыг айыыл чок чоруунуң Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң опер-төлээзи (дугуржулга езугаар);

Л.Л. Волгина – Кызыл хоорайның мэриниң оралакчызы (дугуржулга езугаар);

С.К. Долгар – Тыва Республиканың бойдус курлавырларының болгаш экология сайыды;

С.Ч. Донгак – Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң эртем ажылдакчызы;

Н.А. Кадралиева – Тыва Республиканың Чазааның Аппарадының каттышкан социал-экономиктиг хөгжүлде эргелелиниң начальниги;

А.А Кандан – Тыва Республиканың иштики херектер сайыдының бирги оралакчызы (дугуржулга езугаар);

М.Б. Кенин-Лопсан – Тываның 60-маадырлар аттыг национал музейиниң эртем ажылдакчызы, төөгү эртемнериниң доктору, хам (дугуржулга езугаар);

У.С. Ондар – Тыва Республиканың өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының сайыдының оралакчызы;

О.У. Ооржак – Россия Федерациязының Шүүгү яамызының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң коммерция эвес организациялар херектериниң талазы-биле килдис начальниги (дугуржулга езугаар);

У.П. Өпей-оол – Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутады, Республиканың 60-маадырлар аттыг национал музейиниң секретары (дугуржулга езугаар);

С.Д. Оюн – Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының депутады (дугуржулга езугаар);

В.Н. Тунев – хоорай округунуң баштыңы – Төлээлекчилерниң Кызыл хоорай хуралының даргазы (дугуржулга езугаар);

О.М. Хомушку – Тываның күрүне университединиң эртем талазы-биле проректору, философия эртемнериниң доктору, шажынчы (дугуржулга езугаар).

Тыва Республиканың Чазааның 2008 чылдың август 26-да № 492 «Күрүне дузаларын бээр талазы-биле Тыва Республиканың Архив агентилелиниң административтиг регламентилерин бадылаар дугайында» доктаалынга өскерилгелер киирер дугайында

2008 чылдың октябрь 15 № 629 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ болза:**

2008 чылдың август 26-да № 492 «Күрүне дузаларын бээр талазы-биле Тыва Республиканың Архив агентилелиниң административтиг регламентилерин бадылаар дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалы-биле бадылааны күрүне дузаларын бээр талазы-биле Тыва Республиканың Архив агентилелиниң административтиг регламентизиниң «Хамаатыларның эргелерин болгаш хосталгаларын боттандырары-биле холбашкан дилеглерни күүседири» Күрүне дузаларының 37-ги пунктузунуң 2-ги абзазынга дараазында өскерилгелерни киирер:

1) «ТР-ниң ТКА-ның бланказында тургускан справканың саазын бүрүзүнге ТР-ниң ТКА-ның директору адын салыр болгаш ТР-ниң ТКА-ның таңмазы-биле шынзыдар» деп сөстерни «Архив справказынга, хемчээли бир саазын ажып турар, саазыннар көктетинген, дугаарлаттынган болгаш ТР-ниң ТКА-ның таңмазы-биле тудуштур коштунган турар ужурлуг (юридиктиг эргелиг албан чери болбайн турар муниципалдыг архивке – тус черниң бот-башкарылга органының таңмазы-биле); деп сөстер-биле солуур;

2) «Документилер хоолгаларының саазын бүрүзү артындан тура, Күрүне дузазын (ТР-ниң ТКА-ви) берип турар Агентилелдиң структурлуг иштики кезээниң таңмазы-биле болгаш чогуур структурлуг иштики кезектерниң күүседикчилериниң ат салганы-биле шынзыттынган турар ужурлуг.» деп сөстерни «Архив хоолгаларының шупту саазыннарын тудуштур кыстырар болгаш тудуштурган черге ТР-ниң ТКА-ның таңмазы-биле база ооң директорунуң азы төлээлеттирген албан-дужаалдыг кижиниң ат салган холунуң үжүү-биле шынзыдар» деп сөстер-биле солуур.».

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

Тыва Республиканың Чазааның 2007 чылдың июль 27-де № 754 «Инновация программаларының болгаш төлевилелдериниң экспертизазының база шилилгезиниң талазы-биле комиссия дугайында» доктаалынга өскерилгелер кииреринiң дугайында

2008 чылдың сентябрь 25 № 544 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазааның **ДОКТААДЫРЫ болза:**

1. 2007 чылдың июль 27-де № 754 «Инновация программаларының болгаш төлевилелдериниң экспертизазының база шилилгезиниң талазы-биле комиссия дугайында» Тыва Республиканың Чазааның доктаалынга дараазында өскерилгелерни киирер:

Инновация программаларының болгаш төлевилелдериниң экспертизазының база шилилгезиниң талазы-биле комиссия дугайында Дүрүмге:

1) 4.2 пунктуну дараазында эдилге-биле бижиир:

«4.2. Комиссияның ажыл-чорудулгазының дөрт удуртулгазын комиссияның даргазы, чок-ла болза ол чок турда, комиссияның даргазының оралакчызы боттандырар. Комиссия даргазы, чок-ла болза ол чок турда, комиссияның хуралынга даргалаан кижи эргежок чугула организастыг-башкарылга документилеринге адын салыр;

2) 5.1 пунктуда «болгаш солуур эрге чокка» деп сөстерни ап кааптар;

3) 5.2 пунктуда «чартык чыл» деп сөстерни «чыл» деп сөс-биле солуур;

4) 5.4 пунктуда «бадылаар эргелиг» деп сөстерни ап кааптар;

Тыва Республиканың инновация программаларының болгаш төлевилелдериниң экспертизазының база шилилгезиниң талазы-биле комиссияның составынга дараазында кижилерни киирер:

А.А. Лини – Тыва Республиканың Экономика яамызының инновация болгаш инвестиция төлевилелдерин боттандырар килдистиң начальниги, харыысалгалыг секретарынга соңгуур;

А.Г. Гришеленокту – Тыва Республиканың тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажыл-агый сайыды;

Р.В. Кажин-оолду – Тыва Республиканың үлетпүр болгаш энергетика сайыдының бирги оралакчызы;

2) Комиссияның составындан М.Х Кара-оолду, В.Х Кара-оолду, Е.Д. Мөңгени, Б.Ч.Ооржакты үндүрер.

2. Тыва Республиканың Культура болгаш информация политиказының яамызы бо доктаалды «Шын» болгаш «Тувинская правда» солуннарга парлаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының бирги оралакчызы Ш. ИРГИТ.

Эртемденниң 75 харлаанынга

ЭЛЕП ЧИТПЕС АЛДАР

«Эки кылган ажыл — элеп читпес алдар» деп, тыва улус чугаалажып чораан. Ылап-ла кижиниң кылган ажылының түңнели кижилерге ажыктыг, үүле-херээ буянныг болган тудум, ооң дазыл-будуу улам немежир, буяны доктаар.

Ындыг буянныг ажыл-херекти чогудуп чораан кижилерниң санынга Ондар Киш-Чалааевич Дарыманы хамаарыштырып чоруур бис.

Апрель 10-да Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунга тыва улустуң аас чогаалының сураглыг суртаалчызы, эртемден, Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы Ондар Киш-Чалааевич Дарыманың төрүттүнгенинден бээр 75 чыл болган оюнга, ооң чырык адынга тураскааткан кежээ болур.

Ондар Киш-Чалааевич Дарыманың адаиези үнген-кирген чону көвей, ажыл-ишчи, бот-боттары аажок найыралдыг, ажы-төлүнүң кижизидилгезинче улуг сагыш салыышкынны салып чорааннар.

Авазы Серемаа Балбыровна (1906-1944 чч.) кылбас-тутпас чүвези чок, эрес-кежээ, шевер. Ада-чурттуң Улуг дайынының чылдарында шеригге дузаламчы кылдыр хөй-хөй хол-хаптарын даарааш, фронтуга дузаламчы кылдыр дамчыткан. Ол уругларынга кежээлерде тывызык ыдып, дүрген-чугааларга өөредип, кожамыктарны тааланчыг кылдыр ырлап берип чораан.

Дарыма Киш-Чалааевичиниң авазының кырган-ачазы — алдан-маадырларның баштыңчызы Дажыма ол. Авазының кады төрээн акылары: Монгуш Адай, Монгуш Лопсан-Чиңмит, Монгуш Шокар-Чалаң — олар шупту лама-башкылар. Монгуш Лопсан-Чиңмит — тыва дылдың латин алфавидиниң үндезилекчилериниң бирээзи, ол лама-башкы бодунуң үезиниң депшилгелиг кижизи, моол, төвүт, орус, немец дылдарны эки билир чораан.

Ачазы Киш-Чалаа Чөпченеевич (1902-1970), шолазы Чалаа-Мөге— хам уктуг, 1929 чылдан 1961 чылга чедир Тывадан Абаканче мал сүрүп чоруп турганнарның бирээзи, үр чылдарның дургузунда ажылдааш, чидириглиг болуп көрбээн, эрес, шыдамыккай кижи. Ылаңгыя дайын чылдарында чаңгыс сезонда үш катап Абакан—Тыва аразынга малды сүрүп турганнар. Киш-Чалаа Чөпченеевич — өөнүң ишти 39 харлыында оолдарының бирээзин чиигеп тургаш чок болурга, ажы-төлүн бут кырынга чааскаан тургускан ада. Ол хөөмейлээр, каргыраалаар, Манчүрек, Баян-Кол, Ишкин, Хүүректиглерге удаа-дарый шүглүп чораан Сүт-Хөлдүң бир сураглыг мөгелериниң бирээзи.

О.К-Ч.Дарыманың авазы чок болурга, ачазының иези Монгуш Инежик кырган-ава өскүс уруг-дарыын өстүржүп каан.Ол улус божудар тудугжу, оът-сиген дазылы казар оътчу, чечен-мерген, туттунгур-кавыңгыр, чонунуң хүндүткелдиг кижилериниң бирээзи чораан.

О.К-Ч.Дарыма 1944-1945 чылдарда Манчүрек эге школазынга өөренип кирген. 1948 чылда ол школаны дооскаш, ачазы аарый бээрге, аарыг адазын база дуңмаларын карактап тургаш, Суг-Бажы 7 чыл школазынче 2 чыл озалдап кирген. 1953 чылда ол Суг-Бажы школазын дооскаш, кадыының аайы-биле улаштыр өөренмейн барган.

Күш-ажылчы базымын 1954 чылда Алдан-Маадыр 7 чыл школазының кижизидикчизи болуп эгелээн. Үе чеже-даа кадыг, амыдыралдың ол-бо бергелери кызагдап турза-даа, бойдустан салым-чаяан, өгбелеринден келген талант деже теп үнүп, Ондар Киш-Чалааевичиниң өөредилгеже оруу үзүлбээн. 1954-1955 чылдарда Тыва областың партия школазының 2 чыл өөренир курстарынга комсомол кадрлары белеткээр салбырга өөренген. Ону дооскан соонда аныяк кадрны Саглыже комсомол секретары боол ажылдадып чоруткан. Саглыга ажылдап тургаш, сураглыг тоолчу Чанчы-Хөөнүң тоолдарын дыңнап, бижидип эгелээн. Суг-Аксынга башкылап ажылдап тургаш база-ла чечен-мергеннер-биле ажылын уламчылап турган. 1961 чылда Кызылдың башкы училищезин, 1967 чылда башкы институдун бот-өөредилге-биле дооскан. Ол өөренип тургаш, башкы ажылынга хевээр ажылдап, чайгы шөлээзиниң үезинде Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң (амгы ТГШИ) экспедицияларынга киржип, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга кожууннарга улустуң аас чогаалын чыгжып эгелээн.

1966 чылдың июль 19-тан эгелеп Тыва АССР-ниң Чырыдыышкын яамызының келдириишкини-биле Тываның дыл, литература болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунга биче эртем ажылдакчызы боол ажылдап эгелээн. 1973 чылда ажылынга чедиишкинниг ажылдааш, улуг эртем ажылдакчызынче депшээн. 1990 чылга чедир ол литература болгаш аас чогаал секторунга ажылдаан.

1990 чылдан амыдыралының сөөлгү хүннеринге чедир ол кара эмнер, оъттар база улусчу эмнээшкин-биле аарыг-аржык кижилерге буянын чедирип чораан.

Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң бижимелдер килдизинде янзыбүрү материалдар чыгдынган. Ооң иштинде Тываның төөгүзүнге, дылынга, культуразынга, шажын-чүдүлгезинге болгаш өске-даа чүүлдерге хамаарышкан материалдарны бир бөлүктээн, оларның саны 1163, ийи дугаар улуг бөлүк — аас-чогаал фондузу. Ында 311 томнарда 1163 херектер бар. Үн фондузунда 887 үн тырттырар ленталар, кассеталар, грампластинкалар бар. Ном фондузунда Тыва Арат Республика үезинде үнүп турган номнар, журналдар база Тывага хамаарышкан өске-даа ховар номнар чыдып турар. Оларның саны 3031. Чуруктар болгаш судур номнар фондулары, Тываның көскү политиктериниң, эртемденнериниң, чогаалчыларының хууда архивтери дээш, чүнү чок дээр.

Ол бүгүнү чыып кадагалаарынга институттуң тавaан салышкаш, аңаа хөй чылдарда ажылдап келген удуртукчуларның, эртем ажылдакчыларының чаныш-сыныш чок ажылының демдээ. Чижээ, аас чогаал фондузун тургусчурунга киришкеннерден: С.А.Сарыг-оол, А.К.Калзан, Д.С.Куулар, О.К-Ч.Дарыма, Ч.Ч.Куулар, М.П.Татаринцева, С.М.Орус-оол, З.Б.Самдан, З.К.Кыргыс, Б.К.Будуп, В.Ю.Сүзүкей дээш, өскелерниң-даа ады көскү черни ээлеп турар.

Оларның аразында хөй санныг солун, билдилиг, чүгле аас чогаал эвес, төөгү, этнография, шажын, төвүт медицина талазыбиле материалдарны О.К-Ч.Дарыма киирген. Чыгган ырылар, кожамыктарның саны 2000 чедип турар. Колдуунда Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Чөөн-Хемчик кожууннардан 1962 чылдан 1987 чылга чедир бижиткен.

1973 чылда Ооржак Белек-биле кады сургакчылап чорааш, нота-биле бижип каан база утказын тайылбырлаан ырыларны бижидип эккелген. База бир ырыларга хамаарыштыр солун чүүл — алдан-маадырларга тураскааткан ырыларны 1987 чылда Д.С.Ховалыгдан бижиткени.

Тыва чоннуң кончуг сонуургаар жанрлары болур легенда, мифтерни информаторлардан чыган. Эң хөйүн Улуг-Хем кожуундан чыган болуп турар. Кыргыс Доржукай, Тюлюш Лопсан, Хойлаарак Кыргыс база Сүт-Хөлден Д.С.Ховалыг, К.Орус олардан бижиткен.

Тываларның, ылаңгыя кышкы узун кежээлерде, угаангырын, сагынгырын, чеченин маргыжар тывызыктарга О.К-Ч.Дарыма онза сонуургалдыг чораан, ооң бодунуң чогааткан тывызыктары база хөй. Бижимел фондуда Эрзин, Сүт-Хөл, Кунгуртуг, Барыын-Хемчик кожууннардан чыганы 180 ажыг арын тывызыктар шыгжаттынган. О.К-Ч.Дарыма Мөңгүн-Тайганың улуг тоолчузу Салчак Шокшуйдан «Кезер тоожузун», «Тозандай», «Алдан харлыг Алаадай, Чеден харлыг Челээдей», «Хан-Чеңгей», «Ары-Мелчен хаан» база өске-даа тоолдарны, төөгү чугааларны 1969-1970 чылдарда бижидип эккелген. Сураглыг тоолчунуң үнүн биске, өзүп олурар каш-каш салгалдарга, дыңнап чоруур кылдыр арттырып каан.

Сүт-Хөл кожуунга чорааш, Сүт-Хөлдүң алдарлыг тоолчузу Монгуш Хүргүл-оолдан «Казак тергелиг Казанай ашак», «Хүрелдей-Мерген», «Шартай-Хүрең аттыг Саргалаң», «Кавылаа-Сарыг», «Кара-күске», «Өвүр чарыкты чурттаан Өвүр-Ногаан», «Өскүс-оол» база оон-даа өске тоолдарны, ол-ла тоолчудан чоннуң ырлары «Эрге-Кара», «Манчүрек», «Таңды», «Сарыг-Инек», «Бапаа-Бөвең» база алгыш-йөрээлдерни, тывызыктарны, этнография, езу-чаңчылдарга хамаарышкан материалдарны чыган.

Тыва тоолчулардан Ооржак Чанчы-Хөөнү, Иргит Шириненни, Саая Самбууну, Салчак Биченни, Макар Чамдыылайны, Кенден Кууларны номчукчулар эки билир. Олар-биле бистерни Ондар Киш-Чалааевич харылзаштырып, чогаалдың дыл-домаа-биле ажылдап, бижиткен тоолун чара бижидип, бедик тура-сорукту эртемден бодундан негеп чораан.

О.К-Ч.Дарыма — Америкада «Тываның өңнүктери» деп бөлүк-биле тыва кижилерден бир дугаар харылзаа тудуп, ол орукту уламчылаарын хөңүштүрген кижи. «Тываның өңнүктери» дээрге Тывага улуг сонуургалдыг улустуң тускай ниитилели, ол бөлүктүң баштыңчызы улуг эртемден,делегей чергелиг физик, Нобель шаңналының лауреады Ричард Фейнман турган. Ол ниитилелдиң кежигүннери-биле барык он беш чыл дургузунда Ондар Киш-Чалааевич чагаалажып, харылзажып келген.

База ол барык Тываның бүгү булуңнарынга чедип, малчын коданнардан бээр үнүп, информатор бүрүзүнүң кижилерге чугаалавайн турган чүүлүн бижидип алыр талантылыг турган. Чүге дизе ооң аажы-чаңының кол өзээ кижилер-биле ажык, оларга ынак, бөдүүн, кижизиг, чугаа үезинде кандыг-даа назынның кижизи-биле бодунуң үежизин, эжин тып алыр чораан болгаш чажындан аас чогаалга ынак кылдыр кижизиттингени, тыва дылынга, культуразынга бердингени ону ырактарже, чеченнерже, тоолчуларже үргүлчү аян-чорук кылып, аалдап чедерин негеп турган.

Бо эртемденниң ачызында тыва номчукчу ооң тургусканы тоол номнары «Тыва тоолдар» (1968), «Демир-Шилги аъттыг Тевене-Мөге» (1972), «Баазаңнайның тоолдары» (1980), «Бора-Шокар аъттыг Боралдай» (1983) Б. К. Будуп-биле кады), «Арзылаң-Мерген» (1974, Ч.Ч. Куулар-биле кады), «Маңнайның тоолдары» (1974) эдилекчилери, мөгейикчилери болган.

О.К-Ч.Дарыма бодунуң өг-бүлезиниң идегелдиг даянгыыжы, чөленгиижи, идегели чораан. Өөнүң ишти Дайгымаа Астыкпановна-биле ийи кысты, бир оолду өстүрүп кижизиткеннер. Улуг уруу Чечек Ондаровна Адыгбай — адазының соон истээн эртемден, философия эртемнериниң кандидады, Новосибирскиде чурттап-ажылдап, доктор ажылын бижип доозуп турар. Ортун уруу Урана— Чазактың экономика яамызында ажылдап чоруур, эң бичези Мерген — механик-инженер. Ооң өг-бүлези ачазының, өөнүң ээзиниң 70 харлаанынга сактыышкын номун үндүргеннер. Ында О.К-Ч.Дарыманың бодунуң чогааткан чогаалдары, хууда архивинден материалдар, ооң дугайында сактыышкыннар бар. Номнуң ады «Улусчу эртемден – Ондар Дарыма».

Эртемденниң дугайында филология эртемнериниң доктору, Тыва Республиканың Чазааның чанында Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң фольклор секторунуң эргелекчизи Светлана Монгушевна Орус-оолдуң О.К-Ч.Дарыманы үнелээнин киирейн: «Чоннуң билиглериниң энциклопедиязы, азы билбес чүвези чок кижи». База Моолдуң эртемнер академиязының чанында Баян-Үлгейниң эртем төвүнүң эртем ажылдакчызы, филология эртемнериниң эртем доктору Гагаа оглу Золбаярның үнелелибиле доозайн: «Тоолдарны чыып бижип, ном кылдыр парладып, чонуңарга сундуңар, ном бүдээри чөөн чүк философиязында буян».

О.К-Ч.Дарыманың чыып каан үүжези эгээртинмес.Ам-даа эртем делегейинге хөйхөй катап бустунар, тыва эртемге ам-даа хөй чүүлдү чугаалаар,ооң ажыл-херээн хөй салгалдар номчуп, өөренип, шинчилеп уламчылаар.

А.Т.ДУГАРЖАП,
ТГШИ-ниң аас чогаал секторунуң эртем ажылдакчызы.

Чагаалар аразындан

АМ КАЙДА ТУРАРЫЛ?

Дуңмаларывыс Алимаа, Витя— кайызы-даа чаа-ла амыдырал- чурттаганың эжиин ашкан аныяк улус. Витяның мергежили — тудугжу.

Ол 2005-2007 чылдарда Кызыл хоорайда Горная кудумчузунда каът бажыңның тудуунга ажылдааш, акшашалыңын мынчага чедир албаан. Кадайы аарый бээрге, бичии уруун азыраарыбиле ол ажылындан үнген турган. Ол тудугну кылгаш, ажылдап каан 6-13 муң хире рубль акшавыс бар дээр. Ынчан аңаа ажылдаан өске тудугжулар шалыңын канчаар алган ирги?

«Промжилстройнуң» даргазы Владимир Петрович Капустин, ооң кол бухгалтери бо материалды номчааш, харыызын бээр боор деп бүзүреп артым. Горная, 28 деп адреске турган бо албан чери ам кайда турар ирги?

Нина КҮЖҮГЕТ.

Сүт-Хөл кожуун.

Шеми суму чагыргазының кичээнгейинге

ХАЙЫРААН БОРБАК-АРЫЫМНЫ

Кижиден эгелээш, бүгү дириг амытаннарга эң-не үнелиг чүве — эртинелиг, каас-чараш бойдузувус, арга-арыглар, хемнер, хөлдеривис.

Чөөн-Хемчик кожууңда Шеми сумузунуң девискээри — бойдус чурумалының талазы-биле база дыка чараш, көрүштүг чер.Суурнуң хүн үнер талазында шыргай арыг бар, ону Борбак-Арыг дээр. Шынап-ла, кезек девискээрде, хем унунда дендии чараш арыг. Төп-төгерик, көрүксенчиг. Мен Шемиге ажылдап тургаш, Борбак-Арыг иштинде кудумчуга чурттап, арыгны доора-даа, узун дургаар-даа дыштаныр хүннерде чадаг кезип, кылаштап сонуургаан мен. Дамырак кара сугларлыг, кат-чимистиң кандыызы-даа бар, онза чер.

Ындыг чараш черни тус сумунуң эргечагыргазы, чурттакчы чону карак огу дег камгалап хайгаараар эвес чүве бе, чок, ындыг эвес чорду.Арыгның ыяжын улус кезип, одалгага ажыглап, суурже сөөртүп туруп берген. Кыш дүжерге-ле, оон ыяш кезип, одап туруп бээр болза, Борбак-Арыг чараш арыывыс төнер, кара суглар кадып каар. Арга-арыг даамалы, суму чагыргазы чүнү көрүп турар чүвел? Бир хемчээн ап көрүңер деп дилеп тур бис.

Кара-Сал ООЛАК.

Чыраа-Бажы суур.

АНЫЯК ӨГ-БҮЛЕ КЛУВУНДА

Эрткен неделяда Бай-Тайга кожуун чагыргазынга хөй-ниити болгаш албан организациялар удуртукчуларының хуралынга «Аныяк өг-бүле клувун» ажыдып, ооң кураторунга кожууннуң чагырга даргазының оралакчызы Жанна Аракчааны соңгаан.

Клубтуң бир кол сорулгазы — чон ортузунга арагалаашкын-биле демиселди күштелдирип, лекция, беседа, консультациялар, эмнээшкиннерни организастап, эртемге үндезилеттинген темалыг көргүзүг материалдары-биле пропаганданы чорудуп, тудуп-суйбап эмнээр, массаж кылыр кижилерниң билиин бедидип, нарколог фельдшербиле үнүүшкүннүг ажылдарны эгелээри.

Бүгү-россияның Элээр чорук болгаш кадыкшыл ниитилелиниң Тывада салбырының даргазы Н.Тыртык-Кара ниити ажылдарны удуртуру-биле Виктория Салчакты томуйлап, баштайгы дузаны каткан.

Айлаң МОНГУШ.

Элээдилер спорту

ХЕВИС КЫРЫНГА ХҮРЕШКЕШ, зачеттарны алган

Моолдуң чаан мөгези Бумбаяр.

Эрткен дыштаныр хүннерде Кызылда «Сүбедей» универсалдыг спорткомплексте Тыва Республиканың Чазаанның Даргазының шаңналы дээш 1992-1993 чылдарда төрүттүнген оолдар болгаш уруглар аразынга хостуг хүрешке бирги чер дээш чаңчыл болган маргылдаа болуп эрткен. Маңаа чүнү-даа мурнай Тере-Хөл кожуундан аңгыда, республиканың арткан бүгү кожууннарындан өзүп орар элээди спортчулар киришкенин демдеглеп каар апаар. Маргылдааның организакчызы болур Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт агентилелиниң удуртукчуларының санап турары-биле алырга, бо маргылдааның киржикчилериниң саны чыл санында көвүдеп турар. Чижээ, бо чылын оларның нийти саны 322 кижи (78-зи уруглар) болган.

Ол чорук спорттуң бо хевириниң республикада нептереңгей болуп артып турарының херечизи болур. Ынчалза-даа маргылдааның организакчылары бо удаа киржикчилерниң санынче эвес, а оларның белеткелиниң шынарынче кол кичээнгейни угландырган. Чүге дизе маргылдааның бүгү киржикчилериниң түңнелдери Тыва Республиканың сургуулдарының бо чылгы 4-кү Спартакиадазының зачедунче кирер. Ооң кадында Тыва Республиканың Чазаанның Даргазының акша шаңналын алырга, элээди кижиниң сагыш-сеткилинге эки, чоргааранчыг болгай.

Маргылдааның эрттирикчилери ону бедик деңнелге организастаар дээш бүгү чүүлдү кылганнар. Чижээ, ийиги хүнде түңнел сегиржип алыышкыннарны көөрү-биле Моолдуң чаан мөгези, Улан-Баторда сураглыг «Шонхор» хүреш школазының башкызы Бумбаяр эжи-биле моорлап келгени маргылдааның киржикчилеринге-даа, көрүкчүлерге-даа солун болган. Бо сураглыг моол мөге тыва оолдарны национал хүрештиң чажыттарынга өөредири-биле улуг дузаны чуртунда көргүзүп турарын тыва улугбичии мөгелер чылыы-биле сактыр.

Маргылдааның киржикчилериниң саны хөй болза-даа, хевис кырынга сегиржип алыышкыннар чидиг болган. Барык кил бүрүзүнүң, а ооң саны 17 аңгы болган, оолдар, уруглары хүнде хевис кырынче каш катап үнер ужурга таваржып турган. Ийи хүн уламчылаан маргылдааның түңнелинде боттарының деңзилеринге бирги черлерни уруглардан: Солаңгы Донгак (40 кг, Өвүр кожуун), Азиата Хомушку (44 кг, Ак-Довурак хоорай), Сайлык Түлүш (49 кг, Өвүр), Бичии-кыс Даржаа (54 кг, Кызылдың спортчу дээди мергежил школазы), Шеңне Сат (60 кг, Кызыл хоорай) болгаш Сайлык Оюн (66 кг, Улуг-Хем кожуун), оолдардан: Үежи Допужук (42 кг, Улуг-Хем кожуун), Артыш Сарым-оол (46 кг, Улуг-Хем), Дозураш Дамдын-оол (50 кг, Өвүр), Белек-оол Күжүгет (54 кг, Барыын-Хемчик), Константин Соктоев (58 кг, Кызыл хоорай), Амыр-Санаа Натпит-оол (63 кг, Чеди-Хөл кожуун), Төмүр Ооржак (69 кг, Барыын-Хемчик), Шораан Түлүш (76 кг, Бии-Хем), Начын Хомушку (85 кг, Барыын-Хемчик), Найдан Ооржак (100 кг, Өвүр) болгаш Каң-Демир Доржу (120 кг, Өвүр) олар чаалап алганнар.

Команда аайы-биле уруглар аразынга бирги черни Өвүрнүң төлээлери, тренери Виктор Достай, чаалап алган. Ийиги болгаш үшкү черлерге Ак-Довурак биле Кызыл кожууннуң командалары төлептиг болганнар.

Оолдар аразынга Улуг-Хемниң командазы бирги, ийиги черни Барыын-Хемчиктиң, а үшкү черни Өвүрнүң командазы чаалап алган.

Маргылдаада көрдүнген тускай – «Эң эки техника» дээш шаңналды Белек-оол Күжүгет биле Артыш Сарым-оолга, «Тиилелгеже чүткүл» деп шаңналды Солаңгы Донгак биле Алдынай Бадарчыга, «Эң чөптүг шииткекчи» деп шаңналды Чечен-оол Монгушка, а ол ышкаш «Эң эки шииткекчи» деп шаңналды Меңги Санаага организакчылар тывыскан.

Бирги чер дээш маргылдааның тиилекчилеринге база командаларга шаңналдарны тыпсыры-биле Тыва Республиканың Чазаанның Даргазы Ш.В. Кара-оол ийиги хүнде моорлап келгеш, бүгү киржикчилерге байыр чедирип чүве чугаалааш, өртектиг белектерни тыпсырының езулалынга киришкен.

Зачет алган чамдык оолдар, уруглар Сибирь федералдыг округтуң болгаш Россияның сургуулдарының хостуг хүрешке маргылдааларынга киржир эргени чаалап алган.

Виктор САНДАР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

Аукцион эрттирериниң дугайында дыңнадыг

Көдээ ажыл-агыйны чорударынга арга-арыг участогун хөлезилээр керээни чарарынга эргени садар талазы-биле аукцион эрттирериниң дугайында Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының агентилели дыңнадып тур.

1. Садыглажыышкынның хевири: аас-биле садыглажыышкын аукциону.

2. Аукционнуң организатору: Тыва Республиканың Арга-арыг ажыл-агыйының агентилели.

Адрези: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи, 54

Телефону: 8 (394-22) 3-63-73, факс: 2-11-37, E-mail: comles@hotmail.ru.

3. Аукционнуң чүүлү: арга-арыг участогун хөлезилээр керээни чарарынга эргени садар: көдээ ажыл-агыйны чорударынга дараазында аукцион единицалары-биле:

А/ч №	Арга-арыг участогунуң кадастр дугаары	Турар чери		Кварталдың/үскен чериниң №	Шөлү, (га)	Ажыглалдың чөпшээрээн хевири	Баш удур төлевириниң түңү	А/ч эге өртээ (руб.)
		Арга-арыг а/ч	Участоктуң арга-арыгның а/ч					
1.	17:11:1301001:55	«Тожунуң» КАА	Тоора-Хемниң	124/41	3	Көдээ ажыл-агыйга ажыглаарынга	18,14	18,14

Арга-арыг участогунда берге байдал тургустунмаан, ажыглаарынга кызыгаарлаашкынны тургуспаан.

4. Аукционга киржиринге чагыгларны киирер чери, киирер хуусаазының эгелээр болгаш доостур ай-хүнү: аукционга киржиринге чагыгларны дараазында адреске киирер: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 54, кабинет №15, 2009 чылдың **май 19-дан 2009 чылдың июнь 2-ге чедир** ажыл үезинде.

5. Аукционну эрттирер чери болгаш ай-хүнү: 667007, Тыва Республика, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 54, кабинет № 15, 2009 чылдың июнь 8-те 14.00 шакта (тус черниң үези).

6. Албан езузунуң сайтызы: аукцион дугайында документацияны Интернетте албан езузунуң сайтызында салган: «www.les.ru».

7. Аукционнуң базымы: аукцион чүүлүнүң эге өртээнден 5%.

8. Хөлезилел дугуржулгазын чарар хуусаазы: аукционнуң протоколунга ат салган хүнден эгелеп он хонук дургузунда арга-арыг участогун хөлезилээриниң дугуржулгазын чарар.

9. Баш удур төлевир болгаш ону киирер чурумунуң дугайында медээлер: аукционга киржиринге 2009 чылдың июнь 2-ге чедир аукцион таварыштыр садып алыксап турар аукцион чүүлүнүң эге өртээнден 100% хемчээлдиг баш удур төлевирни аукционнуң организаторунуң агар санынче албан шилчидер:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели
ИНН 1701041631, КПП 170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлевириниң ады» деп одуругга «Арга-арыг аукционунга киржириниң баш удур төлевири» деп албан айтыр.

10. Аукционга киржириниң дугайында долу медээни база документацияны аукционнуң организаторундан билип ап болур силер – (839422) 3-63-73 (харылзажыр кижи – Татьяна Михайловна Ананьина).

КОНКУРС ЧАРЛАП ТУР

Тыва Республиканың Чазаанның Аппарады Тыва Республиканың Чазаанның Даргазының бирги оралакчызының секретариадының башкарыкчы специализиниң албан-дужаалының хостуг олудунга болгаш Тыва Республиканың Чазаанның Даргазының оралакчызының секретариадының килдис начальниги, көдээ ажыл-агыйны харыылаар хостуг олудунга конкурсту чарлап тур.

Мергежил талазы-биле негелделер:

— башкарыкчы специалистиң албан-дужаалынга ажылдаарынга: мергежилиниң талазы-биле дээди эртем, күрүнениң хамааты улуг албан-дужаалдарынга күрүне албанының стажы азы мергежилиниң талазы-биле 2 чылдан эвээш эвес ажыл стажы негеттинер;

— Тыва Республиканың Чазаанның Даргазының оралакчызының секретариадының килдис начальнигиниң албан-дужаалынга ажылдаарынга: көдээ ажыл-агый, экономика азы саң-хөө мергежилиниң талазы-биле дээди эртем, күрүнениң хамааты кол албан-дужаалдарынга күрүне албанының стажы 2 чылдан эвээш эвес азы мергежилиниң талазы-биле ажыл стажы 5 чылдан эвээш эвес болур.

Конкурска киржир күзелин илереткен хамаатылар айтырыг талазы-биле Тыва Республиканың Чазак Бажыңының №304 кабинетке келир, тел: **3-64-05** документилерни оларны хүлээп алырының дугайында чарлаан хүнүнден 30 хонуктуң иштинде киирер.

Конкурска киржирде дараазында документилерни киирер:

1) конкурска киржирин чөпшээрээр дугайында Тыва Республиканың Чазаанның Аппарадының удуртукчузунуң адынга хамаатының хууда билдириишкини;

2) бодунуң холунуң үжүү-биле долдурган болгаш тургустунган хевирге адын салган анкета, аңаа чуруктарын капсырылга кылдыр кожар;

3) паспорт;

4) күш-ажыл дептериниң хоолгазы;

5) пенсияның албан камгаладылгазының камгаладылга херечилелиниң хоолгазы;

6) Россия Федерациязының девискээринде чурттап турар чериниң талазы-биле үндүрүг органының учедунга хуу кижини тургусканының дугайында херечилелдиң хоолгазы;

7) шериг билединиң хоолгазы;

8) профессионал билииниң дугайында документиниң хоолгазы;

9) хамааты албанынга киреринге шаптыктап турар аарыгларның чогунуң дугайында документиниң хоолгазын (№86 хевир);

10) эт-хөреңги байдалының хүлээлгези болгаш эт-хөреңги, орулгалар дугайында медээлер.

Кик-боксинг маргылдаазы болур

Тыва Республиканың кик-боксинг федерациязы болгаш Эрзин кожууннуң чагыргазы **апрель 16-19 хүннеринде** Тыва Республиканың 7 дакпыр чемпиону, Азия диптиң хүлер медалының эдилекчизи **Эрес Кыргысович Яндаанның** чырык адынга тураскааткан республика чергелиг кик-боксинг маргылдаазын анықтар болгаш улуг улус аразынга эрттиререрин чарлап тур.

Оргкомитет.

Күш чок деп санаар

Бай-Тайга кожууннуң Тээлиниң №2 ортумак школазының **Шеңне Александровна Манзырыкчыга** 2007 чылда тывысканы 17 АА 0000362 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону **күш чок** деп санаар.

ШЫН Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор—2-01-35, редакторнуң оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail:shyn@tuva.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис—2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга — 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 8960. Чагыг 36. Номерни парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫВЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектериниң талазы-биле яамызының Ортаакы Сибирьде регионнар аразының девискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдиң дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.